

SALÂHADDİN-İ UŞŞAKÎ'NİN BELÂGAT İLE İLGİLİ ESERİ VE BU ESERDEKİ EDEBÎ TERİMLER

M. A. Yekta SARAÇ*

A Work of Salahaddin-i Uşşaki on Rhetoric And Literary Terms in This Work

Abstract: In this paper a work of Salahaddin-i Uşşaki on rhetoric is investigated. As a part of the investigation the main lines of the subject was drawn in order to clarify the subject. In addition, the literary terms of Uşşaki's work is given.

Key words: rhetoric, belagat, Salahaddin-i Uşşaki

I. Giriş

Yerinde söylenilmiş doğru ve güzel sözü konu edinen ve ilk önceleri edebî tenkit olarak başladığı kabul edilen belâgatın kuralları ve yöntemi belirlenmiş müstakil bir ilim dalı halini alması uzun bir süreç sonrasında İslâmî ilimlerin tedvini ile birlikte ve bu ilimlerle karşılıklı etkileşim içinde gerçekleşmiştir. Belâgat çalışmaları m. 9-12 yy.lar arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Abdülkahir Cürcanî (öl. 1078-79) ile zirveye ulaşan dil, edebiyat, üslûp araştırmaları, hatta bugünkü anlamı ile dil bilimi ile ilgili ortaya konan zengin miras, Zemaşşerî (öl.1144) ve Fahreddin Razî (öl. 1209) ile daha da geliştirilmiş, fakat Sekkakî'den (öl. 1229) sonra bir donukluk ve duraklama dönemi başlamıştır. Bu dönem Sekkakî'nin *Miftahu'l-Ulûm* isimli eserinin dilbilgisine ayrılan ilk iki bölümünden sonraki belâgat, aruz ve kafiye ayrılma üçüncü kısmına yapılan telhisler, şerhler ve haşiyeler dönemidir. Bu eseri esas alan en önemli telifler arasında Celâleddin Muhammed Kazvinî (öl.1338) tarafından yapılan adı geçen eserin *Telhis* isimli özeti, Taftazanî (öl.1390) tarafından bu

* Prof. Dr., İ. Ü., Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

esere dayalı olarak yazılan *Mutavvel* ve *Muhtasar* isimli eserleri zikretmek gerekir. Ayrıca Seyyid Şerif Cürcanî (öl. 1413) tarafından yazılan haşiyeler bütün İslâm dünyası ile birlikte Osmanlı coğrafyasında da kabul görmüş ve uzun yıllar okutulmuştur.¹

Medreselerin kuruluş ve gelişme dönemlerinde iki kültür merkezinin; Ma-verâünnahir ve Mısır'ın önemi büyüktür. Beylikler döneminden itibaren bu bölgelerden pek çok alim Anadolu'ya gelmiştir. Yine pek çok alim de bu bölgelere tahsile gitmiş ve tahsillerinden sonra tekrar Anadolu'ya dönmüştür. Osmanlı ilim dünyasının şekillenmesinde tesiri bulunan bu alimler arasında Ekmeleddin Babertî (öl. 1384), Seyyid Şerif Cürcanî (ö.1412-13), Taftazânî (öl. 1389-90) başta gelenleridir. Bu vakıa Osmanlı medreselerinde okutulan belâgat ile ilgili eserlerin Sekkakî, Kazvinî, Cürcanî, Taftazanî çizgisinde ortaya konulmasını da izah etmektedir.

Ulûm-ı âliye, yani yüksek ilimlere âlet mesabesinde olan ulûm-ı âliye, yani âlet ilimleri arasında sayılan belâgat, medrese teşkilatında bir medrese seviyesine ad olacak kadar önemli görülmüştür. "Muhtasarat" denilen dersleri gören medrese talebeleri Haşiye-i Tecrid medreselerini bitirir, daha sonra da "Miftah" medreselerine devam ederlerdi. Haşiye-i Tecrid medreselerinde belâgatten Hatip-i Dimeşki'nin (Celâleddin Muhammed Kazvinî) *Telhisu'l-Miftah*'ına Taftazanî tarafından yazılan *Mutavvel* isimli şerh, bu medreselerin bir üstü olan Miftah medreselerinde ise *Miftahu'l-Ulûm* isimli eserin Seyyid Şerif Cürcanî tarafından yazılan şerhi okutulurdu. Osmanlı medreselerinde okutulan belâgat ile ilgili eserler aslında dönemin bütün İslâm dünyasında yaygın olarak okutulan eserlerdi.

Klasik dönemde verilen teliflere baktığımızda ise -kanaatimize göre- ikili bir durum görmekteyiz. Medresedeki öğretim tarzına mutabık bir şekilde teliflerde (a) klâsik dönem medrese çizgisi ile buna zaman bakımından paralel giden (b) klâsik dönem medrese-dışı telif geleneği görülmektedir. Medrese etkisinde verilen teliflerde *Miftah* ve onun son kısmını esas alan *Telhis* isimli eserler belirleyici olmuş, az sayıdaki eser hariç belâgat ile ilgili verilen eserler bu eserlerin şerhi, haşiyesi, kısacası açıklayıcıları olmuştur. Yine bu eserlerin bir diğer özelliği de çoğunlukla -Altıparmak'ın (öl. 1623) *Telhis Tercümesi* gibi az sayıdaki eser hariç- Arapça ile yazılmış olmalarıdır.²

Yine kanaatimize göre klâsik dönem medrese-dışı "belâgat ile ilgili" eserler de kendi içinde müşterek özellikler göstermektedir. Bu eserlere kay-

1 Belâgatin tarihî seyri için bkz. M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi - Belâgat* (2. Baskı, İstanbul, 2001), s. 17-28.

2 Bu konu için bkz. M.A. Yekta Saraç, *Journal of Turkish Studies*, (Harvard Üniversitesi) adlı dergide yayınlanacak olan "Osmanlı Dönemi Belâgat Çalışmaları" isimli makalemiz.

naklılık eden temelde Farsça yazılmış eserlerdir. Konumuz gereği burada bu tür eserlerden Türkçe yazılmış olanlar üzerinde kısaca duracağız.

1. Şeyh Ahmed el-Bardahî (d.1446-7), *Kitab Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî* (yazılış tarihi: 907/1502)³

2. Muslihiddin Mustafa Sürurî (1491-1562), *Bahru'l-Meârif*⁴ (yazılış tarihi: 956/1549)

3. Müstakimzede Sadeddin (öl.1788), *İstulâhât-ı Şi'riyye*⁵ (yazılış tarihi: 1187/1773)

Bunların dışında belâgat ile ilgili olmamakla beraber konu ile ilgili araştırma yapanlar tarafından adından ötürü belâgat eseri zannedilen ve sürekli bu tarzda bahsedilen Muidî (XVI.yy.)'nin *Miftahu't-Teşbih* isimli risalesine de işaret etmek gerekir.⁶

Sürurî'nin *Bahru'l-Meârif*'i üzerine yapılan doktora tezinde Sürurî'nin eserinin edebî sanatlar kısmının Vatvat'ın eserinden büyük ölçüde aktarma olduğunun ortaya konulmuştur. Biz de Bardahî'nin eserini zikredilen kadro itibari ile Sürurî'nin ve Vatvat'ın eseri ile karşılaştırmasını yaptığımızda aynı tarz bir benzerlik gördük. Ayrıca Bardahî ve Müstakimzade'nin eserleri ile Sürurî'nin eseri arasındaki üslûp, cümle ve hatta kullanılan kelime benzerliği de dikkat çekicidir. O halde Vatvat'ın eseri bu eserlerin takip ettikleri ortak örnek olmalıdır.

Bu eserler iddia edilenlerin aksine orijinal olmayıp yine bu dört eser hakkında bazı araştırmacıların ve son iki risalenin naşirlerinin ileri sürdükleri

3 Bu kitaptan ilk olarak Bağdatlı İsmail Paşa *Keşfu'z-Zunun Zeyl*'inde bahseder. Daha sonra Ali Emiri "Amid şehrinin Akkoyunlular Zamanında Şi'r ü İnşa ve Evzân u Âruzuna Bir Nümüne " başlıklı yazısıyla (*Amid-i Sevdâ*, nr.15, 16 Nisan 1325) eser ve yazarı hakkında bilgi verir. Şevket Beysanoğlu *Diyanet Dergisi* ve *Sanat Adamları* isimli eserinde (c. 1, İstanbul, 1957) eserin tanıtımını yapar ve eserden bazı parçaları yayımlar. Prof. Dr. Kemal Eraslan da bu eseri tebliğ konusu yapar ve dil bakımından önemine işaret eder. ("Eski Bir Belâgat Kitabı" 1.Millî Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler, İstanbul, 1986, s. 3-8) En nihayet Prof. Dr. Kazım Yetiş neşirini yapar: "XV.yy. da yazılmış Bir Kavâid-i Şi'riyye Risalesi" (*TDED*, c. 29, İstanbul 2000, s. 285-343.)

4 Yakup Şafak, *Sürurî'nin Bahru'l-Meârif'i ve Enisü'l-Uşşak ile Mukayesesi*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1991.

5 Harun Tolasa, "18.yy.da yazılmış bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü: Müstakimzade'nin İstulâhât-ı Şi'riyyesi" III.Milletlerarası Türkoloji Kongresi (1979). Bu tebliğ daha sonra *TDED* cilt 24-25'te (İstanbul, 1986, s. 363-380) yayımlanır. Ayrıca yazarın yine aynı başlıkla bu risaleyi değerlendiren diğer bir yazısı da *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*'nin 2. sayısında (İzmir, 1981, s.22-2291) yayımlanır.

6 İsmail Erünsal, "Mu'idi'nin Miftahu't-Teşbih'i" *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (İstanbul, 1988), s.215-272.

gibi değerli yaklaşımlar ve yeni bilgiler de bulundurmamaktadırlar. Bardahî, Müstakimzade ve Muidî'nin eseri iddiaların aksine bizzat belâgat kitapları değildirler. İlk ikisi aruz için gerekli olan bilgilere giriş mesabesinde. Muidî'nin risalesi ise şiir yazmak isteyenlere kullanma durumunda kaldıkları benzetmelerde yardımcı olmak için kaleme alınmıştır. Süruri de aynı şekilde mukaddime kısmında aruz öğrenmek isteyenler için şiir ıstılâhlarının izah edilmesi gerektiğini söyledikten sonra bu ıstılâhların izahına girer. Bu durum bahse konu risale ve eserlerde yazarları tarafından dile getirilmesine rağmen halâ bu risale ve eserlerin kimi araştırmacılar tarafından Türk edebiyatındaki ilk belâgat kitapları olarak sunulmasındaki anlamsız ısrar devam etmektedir. Bu eserlerde belâgatın en önemli şubesi olan beyan kısmı, lafız anlam ilişkileri, delâlet bölümü gibi bir belâgat kitabında muhakkak bulunan bölümlere yer verilmediği gibi belâgatın istiare gibi en temel konusu bile belâgat ilmi çerçevesinde de ele alınmamaktadır. Dolayısıyla bu eserleri - oluşturdukları "kendilerine has" belâgat çizgisi kabul edilmekle birlikte- "belâgat eserleri" olarak nitelene yerine "belâgat ile ilgili eserler" olarak tanımlama daha yerinde olur. Ortaya konan bu eserler belâgati kadro ve konuların ele alınmış biçimi ile vermemektedirler. Temas edilen diğer konular dışında belâgat ile ilgili meselelere de sathî bir biçimde temas eden sadece bir tanım mesabesinde gören bir yaklaşım bulundurmamaktadırlar.

Muidî'nin risalesi hariç yukarıda temas ettiğimiz eserlerde Reşideddin Vatvat'ın (öl.1177) tesirinin bulunduğu -hatta belirleyici olduğu da diyebiliriz- bir gelenek görülmektedir ve Türk şiir tarihinde bir merhale kabul edilen Ahmedî'nin (öl.1413) bir eseri de bu geleneğin mahsulüdür.⁷ Bu kol Farsça eserleri takip etmekle birlikte Süruri'de gördüğümüz gibi tercüme ile adaptasyon arasında "telifi" eserler de ortaya koymuştur. Fakat model olarak aldıkları eserde olduğu gibi bunlarda da derinlik bulunmamakta, klâsik anlamda belâgat çerçevesi ve belâgatteki konuların ele alınmış şekli görülmemektedir. Bir istiare veya kinaye konusu bir klasik belâgat eserindeki gibi bu eserlerde yer almaz. Buna mukabil Vatvat'ta görülen, daha önceki klasik belâgat kitaplarında bulunmayan -teşbih-i tafdil gibi- bazı terimlere bu eserlerde rastlıyoruz. Bir diğer önemli nokta ise bu çizgiyi takip edenlerin edebî kişiliklerinin ilmî kişiliklerinin önünde gelmesidir. Biz bu çizgiyi "medrese-dışı belâgat geleneği" olarak adlandırıyoruz.

⁷ Bilindiği gibi Ahmedî *Bedayii's-Sihr fi Sanayii's-Şi'r* isimli eserinin mukaddimesinde bu eserini Vatvat'ın *Hadaiku's-Sihr fi Dekâyiki's-Şi'r*'inden özetleyerek ortaya koyduğunu, aynı bahisleri işlediğini sadece şevahidini arttırdığını söyler' Bkz. Nihat Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, cilt 2 (İstanbul, 1952), s.103-108. Daha önce Gülşehri'nin (öl.1317'den sonra) yazmış olduğu Farsça aruz risalesi de Türk şairlerinin İran edebiyat nazariyesi ile ciddi bir şekilde ilgilendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Biz bu yazımızda Abdullah Salahaddin Uşşakî'nin yukarıdaki eserler ile aynı çizgiyi takip eden "bedfiyyât" türündeki bir eserini konu edineceğiz.

II. Bedfiyyât Türü

H. 3. asırda *el-Bedî'* isimli eseriyle belâgat konusunda Yunan felsefesi ve retorliğini temel kabul eden felsefecilere ve onlar gibi Arap belâgatine karşı olan Araplar dışındaki unsurlara karşı koyan İbnü'l-Mu'tez'in (öl. 908) belâgatın tarihçesinde önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Mu'tez, edebî sanatlara dair ilk müstakil eser kabul edilen *el-Bedî'* adlı kitabını beş temel esas üzerine kurmuştur. Bunlar kelimeyi mecazî anlamda kullanmak (istiâre), bir kelimeyi iki manada kullanmak (cinâs), zıt anlamlı kelimeleri bir ibarede bulundurmak (tıbak), söz veya beyit sonundaki kelimeyi başında da kullanmak (reddü'l-acüz ale's-sadr), söze delil getirmek (mezheb-i kelâmî)'tir. Daha sonra "mehâsinü'l-keîlâm" başlığı altında bunlara on üç sanat daha ilâve eder. Eserinde istiâre, teşbih ve kinaye gibi beyan ilminin konuları yanısıra bedî sanatlarını toplamıştır. Bu eseri ile bedî sanatlarını çerçevesi çizilmiş, terimleri tespit edilmiş şekilde ortaya koyan ilk kişi olarak kabul edilir. Ondan sonra bu bedî sanatlara ilâvelerde bulunulmuş ve bu sanatların sayıları oldukça artırılmış ve bu sahada pek çok eser verilmiştir. H. 7. asırda ise bu konuda bütünüyle farklı bir formatta bir eser görürüz. Ali b. Osman el-Erbilî (öl. 1271-72) yazdığı medhiyekasidenin her beytini bir bedî sanata ayırmıştır. Bu usulü ilk olarak onun ortaya koyduğu kabul edilir. Yaklaşık bir asır sonra Safiyyüddin el-Hillî (öl. 1349) Peygamberimizin medhine dair bir kaside yazar. Kaside 45 beyittir ve her bir beyitte bir bedî sanat bulunmaktadır. Kaside bahr-i basit ile ve mim kafiyesi ile yazılmıştır. Bu kasideden sonra Peygamberimizin medhine dair her beytinde bir söz sanatının bulunduğu kaside yazma geleneği oluşmuştur. Bu edebî türe bedfiyyât adı verilmiştir. Günümüze ulaşan veya haberdar olunan bu türe ait kaside sayısı 100'den fazladır. Üslup bakımından genellikle takip edilen örnek Safiyyüddin el-Hillî'nin *el-Kâfiyyetü'l-Bedfiyye fi'l-Medâihi'n-Nebeviyye* adını verdiği kasidesidir. Bu türde örnek verenler genellikle yazdıkları şiirlerin ayrıca şerhini de yazmışlardır. Osmanlı ilim-kültür dünyasınca tanınan isimlerden Süyutî (ö. 1505), Abdülgani en-Nablusî de (ö.1730) bu edebî türde eser veren şahsiyetlerdendir.

Bedfiyyât adı verilen bu türün özellikleri şunlardır: Öncelikle bu kasidelerde Peygamberimizin medhi konu edilmiştir. Vezni aruzun bahr-i basit'idir. Kafiyedeki revî harfi mim'dir (Bu, üslup bakımından İmam Busîri'nin Kaside-i Bürde'sinin tesirinden ileri gelmektedir.). İşlenen sanat beytin ilk anlam düzleminde görülmez; bir takım rumuzlarla ya buna işaret edilir veya hiç edilmeden bunun bulunması şarihe ve okuyucuya bırakılır. (Bu açıdan muaammayı andırır.) Bundan dolayı da kasideler her zaman şerhe ihtiyaç duyar. Bu kasideleri

yazanlar arasında ilmî yönleri edebiyatçı yönlerine ağır basan şahsiyetlerin çokluğu dikkat çekicidir.

Böyle bir edebî türü sonuçları itibari ile incelediğimizde; bu türün belâgat etrafındaki alâka halesinin genişliğini temin ettiği, ilmî konuların öğreniminde dinî bir motivasyondan istifade imkânı verdiğini söylememiz mümkün olmakla birlikte buna mukabil bazı araştırmacılarca ilmî-edebî konuların mutlaka şerhe ihtiyaç duyan bir nevi bilmece gibi olması dolayısıyla bunun edebiyat öğretimine ve öğrenimine fayda sağlamadığı, ve bu kasidelerin yaygınlık kazanmasının belâgatin donuklaştığı bir döneme tesadüf ettiğini ifade edilmektedir.⁸

III. Abdullah Salâhaddin-i Uşşakî, Eseri ve Önemi

Abdullah Salahaddin-i Uşşakî, 1705-1782 yılları arasında yaşamış önemli mutasavvıf yazarlardandır. Edebiyat tarihlerimizde edebî şahsiyetine ne yazık ki gereğince önem verilmemiştir. Manzum olarak verdiği eserlerin başında biri Türkçe divanı diğeri el-sine-i selâse, yani Arapça, Farsça ve Türkçe söylemiş olduğu naatleri ihtiva eden ayrı bir divanı olmak üzere iki divanı gelir. Bunların dışında manzum tercümelere de bulunmaktadır. Onun şiir yazma uğraşısının birçok tekke şairinde olduğu gibi şiiri sadece dinî duyguların dile getirildiği bir form olarak görme noktasında kalmadığını, şiir yazımına gerek keyfiyet gerekse kemiyet bakımından ciddi olarak eğildiğini, üç dilde birçok şiiri şerhettiğini, bunların yanısıra şiirle oyun oynayarak Türk edebiyatındaki en güzel akrostiş örneklerini verdiğini, zor bedîî sanatları şiirinde uyguladığını, kelimelerinin belli şekilde kaldırılması ile yirmi şekilde okunabilecek kasideler yazdığını görüyoruz. Kendisinin bestelenmiş pek çok şiiri de vardır.⁹

Şerh ettiği eserler arasından en hacimli olanlarından birisi *Riyâzü'l-Kavâid Hiyâzü'l-Fevâid* isimli 1163'te vefat eden İranlı Hamîdeddin Ebubekir Ömer b. Mahmud el-Belhî'nin eseridir. Bu eser *Makamât-ı Hamîdiyye* olarak da kaynaklarda geçmektedir. Bu eserin başında esere giriş mesabesinde olmak üzere bedîyyât türündeki Arapça bir kaside çerçevesinde edebî sanatlar hakkında topluca bilgi verdiği bir eseri bulunmaktadır. Bu esere "bedîyyâtan" Ebu Bekir Takiyyüddin'in naatıdır. Salâhi bu eseri tasarruflarla tercüme etmiş, bir nevi şerhetmiştir. Bu esere müstakil olarak da rastlanmakla birlikte müellifin kendi beyanından da anlaşıldığı üzere aslında *Makamât-ı Hamîdiyye*'nin girişi kabilindedir.

⁸ Bedîyyat için bkz. Şevki Dayf, *el-Belâga Tetavvur ve Târih*, (Kahire, 1987), s. 358-367; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Belâgiyye ve Tetavvurühâ* (Beyrut, 1996), s. 224-226; Hulûsi Kılıç, "Bedîyyât", *DİA*, c.5 (İstanbul, 1992), s. 323.

⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşakî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1998.

Bu eserin önemi ve çalışmamıza konu etmemiz -müellifin kendi edebî şahsiyetinin aydınlatılmasındaki rolü yanısıra- şu hususlardan ileri gelmektedir:

1- Bu eser yukarıda zikrettiğimiz edebiyat terimlerinin verildiği risaleler ile mukayese kabul etmeyecek şekilde muhtevalıdır. Eserde yer verilen birçok terime -neşri yapılanlar gözönüne alındığı takdirde- kendisinden önceki eserlerde rastlanmadığı gibi daha sonraki dönemlerde de rastlanmaz.

2- Bundan dolayı bu eser belâgat ile meşgul olan ve eser veren Türk münevverlerinin konu ile ilgili dar bir saha içinde dönüp durmadığını, geniş bir literatürden haberdar olduklarını göstermektedir. Eserde sarahaten yapılan atıflar bunu göstermektedir. Ayrıca yaptığımız araştırma ve karşılaştırmalar sonucunda Türk yazarlarınca eserlerinden yararlanıldığı ve hatta görüldüğünden şüphe duyduğumuz belâgat sahasının bazı önemli isimlerinden de doğrudan ama isim verilmeden yararlanıldığını gördük.

3- Bu eserin, belâgatin Türk edebiyatındaki tarihinin yazımında önemli bir yeri vardır. Onun Arapça bir kaside çerçevesinde yazılmış olması önemini azaltmamaktadır. Kaldı ki bu sahada yukarıda işaret edilen "Türkçe ilk belâgat eserleri" bunların bir kısmının yayınlayanların beyanlarının aksine belâgat eserleri olmaması bir tarafa -gösterdiğimiz gibi- yine Türkçe dışında yazılmış eserlere dayanmaktadır.

4- Günümüzde edebî sanatlar olarak adlandırılan sözü süsleyen üslûp özelliklerini ait olduğu zeminde ele almakta ve bedî ilminin kendi bakış açısıyla sunmaktadır.

5- Son olarak bu eser Türk edebiyatında sık görülmeyen "bedfiyyât" türünün örnekleri arasındadır.

Çalışmamıza konu edindiğimiz bu eserin dayandığımız nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa no: 432'de bulunmaktadır. Sırtı meşin, ebru kağıtla kaplı mukavva ciltli, miklebli ve şirazeli 557 varaklık eserin başında; 1a-106a varakları arasında bulunan eserimiz talik kırmızı tabir edilen yazı tarzı ile kaleme alınmıştır. Nüsha müellifin kaleminden çıkmıştır. Müellif metnin yanında tashih ve ilâvelerde bulunmuştur.

Müellif hattı olan nüshamızda her beytin başına o beyitteki ilgili sanat başlık olarak konulmuş, beyitten sonra o sanatın izahı yapılmış, daha sonra o beyitteki uygulaması gösterilmiştir. Çalışmamızda takip edilen usul ise şudur. Çeviriyazımını yaptığımız eserde geçen edebî terimleri tespit ederek eserden ayırdık, bunları daha sonra alfabetik olarak maddeler halinde sıraladık. Bunu yaparken eserin diline müdahale etmedik. Ayrıca her maddenin eserin hangi varığında bulunduğunu kaydettik. Bu maddeler içinde geçen edebî terimleri italik dizerek bunlara dikkat çektik. Edebî terimlerin bu şekilde alfabetik sıra ile verilmesinde eserden istifadenin kolaylaştırılması maksadı gözetilmiştir. Maddeler içindeki az sayıda bulunan parantez içindeki bilgiler tarafımızdan eklenmiştir.

IV. Eserde Geçen Edebî Terimler ve Yapılan İzahları

el-Akd: Akd hallin zıddıdır. Zira akd mensûrun nazmı, hall manzûmun nesridir. Ve akdin şerâyıtındandır ki, nâzım mensûrun cümleten lafzını alıp vezn-i şi‘re dâhil olsun için onda ziyâde ve noksân eyler ve mensûrun lafzını almayıp ma‘nâsını alırsa envâ‘-ı serikâttan bir nev‘ olur ve akd tesmiye olunmaz. Elfâzın cemûsini ahz ve bazı naks ve ziyâde tagyîr ile olur ki bâkî olanı tagyîr olandan ekser-ola, şol haysiyyet ile ki bâkî kalandan sûret-i cem‘i biline (101a)

Akis: Takiyyüddin demiş ki, lügatte akis bir şey’in evvelini âhîrine redd etmekten ibârettir ki ona *tebdîl* dahi derler. Ve ıstılâhta akis, kelâmdan bir lafzı takdîm ve ba‘dehu te‘hîr etmekten ibârettir ki vücûh-ı kesîre ile vâki olur. Lâkin bunda akisten murâd ol vücûh-ı kesîreden isti‘mâli kesîr olandır. (29a)

el-Bast: Fenn-i bedî‘de nev‘-i bast İbni Ebîlsba‘ın müstahrecâtındandır, denilmiş. Ve bast îcâzın hilâfınca bast-ı kelâmdan ibâret olduğundan ötürü; lâkin şartı ziyâde-i fâide içindir. (88a)

Bedî‘: Lügatte bedî, emr-i acîb ve misâlsiz yeni nesne ihdâs edici ve bal tulumu ma‘nâsına gelir. Ve ıstılâhta bedî‘, fa‘îl bi-ma‘nâ mef‘ûldür. Ve bu kısma ihtirâ‘-ı acîb ve îzân-ı latîf olduğundan ötürüdür. Ol ecilden nevâdir-i kelâma *bedâyi* ve *garâib* tesmiye olunur. Velhâsıl ilm-i bedî‘ bir ilimdir ki muktezâ-yı hâl için mutâbakat-ı kelâma riâyetten ibârettir. Ve *ta‘kîd-i ma‘nevîden* delâlet-i vuzûha riâyetten sonra vücûh-ı tahsîn-i kelâm onunla bilinir. Zira eger lafzın vaz‘ olunduğu ma‘nâdan bahs olunur ise ona *ilm-i lügat* derler. Ve eger lafza ârız olan hazif ve kalb ve bedel ve gayrıları hasebiyle lafzın zâtından bahs olunur ise ona *ilm-i sarf* derler. Ve eger ihtilâf-ı evâhir-i kelime hasebiyle kelâm-ı mürekkebden fehm olunan ma‘nâdan bahs olunur ise ona *ilm-i nahiv* derler. Ve eger vaz‘-ı lügavî hasebiyle muktezâ-yı hâl için mutâbakat-ı kelâmdan bahs olunur ise ona *ilm-i meânî* derler. Ve eger delâlet-i akliyye hasebiyle îzâh ve hafâya delâleti turukundan bahs olunur ise ona *ilm-i beyân* derler. Ve eger kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakat ve vuzûhundan sonra vücûh-ı tahsîn-i kelâmdan bahs olunur ise ona *ilm-i bedî‘* derler. (1b)

Berâatü‘t-taleb: Berâat-i taleb Şeyh İzzeddin Zincânî müstahrecâtındandır denilmiş. Kitâb-ı Mi‘yâr’ında ta‘rîf edip der ki, berâat-i taleb; tâlib taleb-i elfâz-ı uzûbe ve mühezzebe izhâr eyleye ki memdûhun ta‘zîmini mukterine ve ilhâf ve tasrîhten hâliye ola, belki nefsinde bir taleb olduğunu iş‘âr edip talebi ne iddiğini keşf eylemeye. Berâat-i taleb ile *idmâc*ın beyninde fark oldur ki mütakellim idmâc-

da meânîden bir ma'nâ kasd eder ve garazını ol ma'nâ zımında idmâc eder ve öyle îhâm eder ki ol garazını kasd etmeye, berâat-i taleb ise fekat taleb üzerine mütesavverdir. (101a)

el-Cem' ma'a't-taksîm: Bedî'in bu nev'i yani cem' ma'a't-taksîm oldur ki, şâir iki şey'in beynini yahud daha ziyâde eşyânın beynini cem' edip ondan sonra taksîm eder. (54b)

el-Cem' ma'a't-tefrîk: Bedî'de cem' ma'a't-tefrîk oldur ki, şâir iki şeyin beynini bir hükümde cem eder, ondan sonra ikisinin beyinlerini ol hükümden fark eder. (55a)

el-Cem': Fenn-i bedî'de cem' mütekellim iki şeyin yahud daha ziyâde eşyânın beynini bir hükümde cem' etmekten ibârettir. (58b)

el-Cem'u'l-mü'telif ve'l-muhtelif: Cem'-i mü'telif ve muhtelif nev'i ta'rîfde müellifin akvâl-i kesîre-i gayr-ı adîde îrâd ve emsile-i gayr-ı mutâbika ile istîhâd eylemişler. Ve cümlelerin ahseni Zekiyüddin'in ta'rîfi ve temsîlidir. Zekiyüddin der ki, bu cem'-i mü'telif ve muhtelif ondan ibârettir ki şâir iki memdûhun beyninin tesviyesini yani berâberliğini murâd ede ve ikisinin medhinde meânî-i mü'telife îrâd eyledikten sonra memdûhunun birinin âhar üzerine tercihine zâhib olup ziyâde-i fazl ile bir vechile vâsf ede ki birine olan ol ziyâde-i fazl ile ol birinin medhine noksân gelmeyip tercih için bazı meânî îrâd ede ki meânî-i tesviyeyi muhâlif ola. (88b)

Cinâs-ı mutlak ve mürekkeb: İştikâk-ı cinâsta bazıları cinâsa bazıları taf'îl bâbından "*tecnîs*", bazıları müfâale bâbından "*cinâs*" demişler bazıları da tefâül babından "*tecânüs*" demişlerdir; zira iki kelimenin biri âharına müşâbih olduğu vakitte beyinlerinde müfâale-i cinsiyyet vâki olur. Ve kezâlik iki şey bir cinse dâhil olduğu vakitte "*tecânes eş-şey'ân*" derler. Pes **Cinâs-ı mürekkeb**'in haddi iki kelimenin biri müfred âharı iki kelimedenden mürekkeb olmaktır. İki nevidir. Biri lafzen ve hâten müşâbih olmaktır. İkinci nev'i fekat lafzen müşâbih olmaktır, hâten değil. (2a) **Cinâs-ı müeffak:** Telfik lügatte bir yere cem'etmek ve zammetmek ma'nâsınadır. İstîlâh-ı bedî'de iki rûknün her biri ikişer kelimedenden mürekkep olmaktır. (2b) **Cinâs-ı müzeyyel ve lâhik:** İstîlâh-ı bedî'de müzeyyel ona dirler ki rûkneynin biri ol birinden bir harf yahud daha ziyâde artuk olup ol harf ona zeyl gibi ola. Ve bu tecnîs-i müzeyyele *tecnîs-i müreffel* ve *tecnîs-i zâyid* dahi derler. Cinâs-ı lâhik ile *cinâs-ı muzâri* farkı dakîktir ki lâhik iki rûknün birinden mahrecinin gayrından olan bir harfi tebdîl olana derler. Ve muzâri iki rûknün birinden mahrecinden yahud mahrecinden yahud mahrecine karfîb bir mahrecden bir harfe

tebdîl olana derler.(2b) **Cinâs-1 mükerrerer ve müreffel**: Cinâs-1 mükerrerer rükneynin birbirini vely ettiğidir ve müreffel birer rükünlerinde ziyâde olduğudur. (2b) **Cinâs-1 mürâdif ve müzâvic ve müşâbih**: Cinâs-1 mürâdif denildiği birbirinin ridfinde vâki olduğundan ötürüdür. Müzâvic denildiği her mısra'da birer zevc vukûdur. Müşâbih denildiği birer harflerinde münâsebet ve müşâbeh-i lafziyye olduğundan ötürüdür. (3a) **Cinâs-1 tâm ve mutarraf**: Cinâs-1 tâm ona derler ki iki rükün birbirine mütemâsil ve lafızda müttetik olup ma'nâda muhtelif ola. Terkîbde ve harekâtta berâber olup birbirinden bir vechile tefâvütü olmadığından cinâs-1 tâm derler. Cinâs-1 mutarraf, cinâs-1 müzeyyelin mukâbilidir. (3a) **Cinâs-1 mertûk ve mefrûk**: Tecnîs-i mertûk denildiği rükneynin beyinlerinde fâsıla olmadığından ötürüdür. Mefrûk denildiği rükneynin beyni fâsıla ile fark olduğundan ötürüdür. (3b) **Cinâs-1 musahhaf ve muharref**: Tashîf lügatte tagyîr ma'nâsıdır. Ve ıstîlâhta tashîf noktasız kelimeyi noktalı, noktalı kelimeyi noktasız etmek vechiyle tagyîr etmektir. Tahrîf lügatte tagyîr etmek ve döndürmek ma'nâsıdır. Ve ıstîlâh-ı bedî'de mûcânîs olan iki kelimenin hareketleri müttetik olmayıp muhtelif olmaktadır. (3b) **Cinâs-1 lafzî ve maktûb**: Cinâs-1 lafzî şol iki kelimeye derler ki birer harflerinden mâ-adâsı bir birine mûcânîs ola ve muhâlif olan harflerinde münâsebet-i lafziyye ola. Ve buna *tecnîs-i lafzî ve tecnîs-i müteşâbih* derler. Ve cinâs-1 maktûb mısra'-ı sânde "melâ" ve "elem" kelimelerindedir ki her biri kalb ile birbirine mûmâsil ve mûcânîs ola. (4a) **Cinâs-1 manevî**: Cinâs-1 ma'nevî dahi iki nev'dir ki birine *tecnîs-i izmâr* diğereine *tecnîs-i işâret* derler. Ve bazıları tecnîs-i işârete *tecnîs-i kinâye* tesmiye etmişlerdir ki her biri tesmiyeye mutâbıktır. Pes imdi cinâs-1 manevî-i muzmer oldur ki nâzım tecnîsi izmâr edip zâhirde muzmerin mürâdifi olan şeyi getirir, mürâdifi ona delâlet eylediğinden ötürü. Ve eger mürâdifini getirmede teazzür olursa bir lafız getirir ki onda bir kinâye-i latîfe olur ki ma'nâ cihetiyle muzmare delâlet eyleye. Cinâs-1 ma'nevînin ikinci nev'i ki cinâs-1 işâret ve kinâyedir, ve nazımda bu nev'-i cinâsın vürûduna sebep oldur ki şâir beyitte rükneynin mûcânesetini kasd eyledikte ikisinin îrâdına vezin muvâfık olmadığından rükünün birini izmâr edip onun bir mürâdifini muâdil kılar ki onda bir kinâye ola, hatta rükni muzmare delâlet eyleye, eger rükni muzmarin mürâdifi müttetik olmaz ise bir lafız getirir ki onda bir kinâye-i latife ola, hatta rükni muzmerin mürâdifine ve mürâdifi muzmere delâlet eyleye. (4b)

el-Ferâyid: Fenn-i bedî'de ferâyid fesâhata muhtas bir nev'-i latîftir, belâgatte değil. Zira ferâyid nev'inden murâd nâzım yahud nâsir Arab-ı Arbâ

kelâmından bir lafza-i fasîha getire ki, ikdan menzile-i ferîdeye tenezzül ede; mütekellimin bir haysiyyet ile fesâhati tizerine delâlet eyleye ki eğer ol lafza-i fasîha kelâmından sâkıt olsa ol kelâmın gayrı onun meseddine sedd olmaya. (66a)

el-Gulûv: *İgrâk* mübâlaganın fevkına ve *gulûv* igrâkın fevkınadır. Istilâh-ı bedî'de gulûv aklen ve âdeten vukûu muhâl olan bir şeyin vasfında ifrâttan ibârettir. Bu gulûv dahi iki kısımdır; bir kısmı makbûl bir kısmı gayr-ı makbûldür. Pes makbûl olanı oldur ki nâzım edât-ı takrîbi ona karîb eyleye; meger ulüvv-i medh-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemde ola. Zira onda gulûv olmaz. (43a)

Hasrû'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küll: Bu nev'-i garîbi Şeyh Zekiyyüddin ihtirâ eylemiş. Cüz'inin hasrı ve küllîye ilhâkı oldur ki mütekellim bir nev' getirip envâ' ve ecnâs için ol nev'de hasr-ı aksâmından sonra ol nev'e ta'zîm için onu cins kıla. (65a)

el-Hazif: Fenn-i bedî'de hazif oldur ki mütekellim hurûf-ı hecâdan bir harfi yahud birkaç harfi yahud cemî'-i hurûf-ı mu'cemeyi yahud cemî'-i hurûf-ı mühmeleyi adem-i tekellûf ve teassûf şartıyla kelâmında hazf eyleye. Nitekim Harîrî Makâme-i Semarkandîyye'de yalnız hurûf-ı mühmele ile hutbe inşâd eylemiştir. Ve *maktû'* dahi haziften ba'zıdır...beytinde vâki olan mecmû'-ı hurûf mukattaadır. Ve *mevsûl* ve *mu'cem* dahi haziften ba'zıdır. Mevsûl maktûun zıddıdır. Yani beytin terkîbi kâbil-i ittisâl olan harflerden ola ki cümle beyti muttasıl yazmak mümkün ola. Ve mu'cem olması cemî'-i hurûfu menkût olduğudur. Ve *raktâ* ve *hayfâ* dahi nev'-i haziften ba'zıdır. Raktâ lügatte şol siyâha derler ki beyâz noktalar ile karışmış ola. Ve bedî'de raktâ ol kelâma derler ki bir harfi noktasız ve bir harfi noktalı ola. Ve hayfâ lügatte şol ata derler ki bir gözü siyâh ve bir gözü gök ola. Ve bedî'de hayfâ ol kelâma derler ki bir kelimesi noktalı ve bir kelimesi noktasız ola. Ve eger beytin cemî'-i hurûfu noktasız ol-duysa bedî'de *gayr-ı menkût* ve *bî-nukat* derler. (95b)

el-Hezl ellezi yurâd bihi'l-cidd: Bedîyyâtta şol hezl ki ciddi murâd olunur ondan ibârettir ki mütekellim bir şeyin medhini yahud zemmini kasd eyledikte ol maksaddan hezl-i mûcib ile hurûc ider. (7b)

el-Hicv fi ma'razi'l-medh: Ma'raz-ı medihte hiciv bedîyyâtta bir nev'dir ki mütekellim bir kişinin hicvini kasd edip elfâz-ı müveccehe îrâd eyler ki zâhiri medh ve bâtını kadh ola ve îhâm eder ki onu medh ide, halbuki onu hicv eyler. (19a)

Hüsnü't-Tehallus: Takiyyüddin demiş ki hüsn-i tehallus şâir-i mütemekkin bir ma'nâdan bir ma'nâ-yı âhare istitrâd vechi ile memdûhuna bir tahallus ile tealluk edip ihtilâs-ı reşîk ile rakîk ma'nânın ihtilâsı bir

haysiyyet ile âsân ola ki ma'nâ-yı evvelden ma'nâ-yı sâniye intikâlinde samiin şûuru olmaya, belki ma'nâ-yı sâniye kendiyi bula. Bu ise iki ma'nânın beyninde şiddet-i mâzice ve iltiâmdan nâşî olmak iktizâ eder ki gûyâ iki ma'nâ bir kalıbdâ ifrâg oluna. Ve mütehallis hüsn-i tahallusta ma'nâdan bir şey ta'yîn etmek şart değildir, belki bu hüsn-i tahallus kangı ma'nâda olursa câri olur. Zira şâir gâhîce nesibden ve gâhîce gazelden yahud fahırdan yahud vâf-ı talelden yahud meânîden bir ma'nâdan tehallus eder ki medhe yahud hicve yahud vâf-ı harbe yahud bunların gayrına müeddî olur. Lâkin tehallusta ahsen olan şâirin gazelden medhe tehallusudur. Tehallus ile *istidrâd* beynindeki fark oldur ki *istidrâd*da kat'-ı kelâmıdan sonra kelâm-ı evvele rücû şarttır ki âhir-i kelâm müstadrâdun-bih ile âhar ola. Bu iki emir ise tehallustan ma'dûmlardır. Zira tehallusta kelâm-ı evvele rücû eylemez ve kelâmı kat' eylemez ve belki tehallus eylediği şey üzere istimrâr eder. Ve bu nev'a, yani hüsn-i tehallusa müteahhirîn i'tinâ etmişler, Arab ve mecrâsında olan muhadramûn değil. Ma'a-haza min-gayri i'tinâ kelâmılarında vaki olmuştur. Hüsn-i tehallusu i'tinâ eden müteahhirîn indinde gâyet-i kusvâ hüsn-i tahallusu bir beyitte vâki olmaktadır. Ve eger iki ma'nâ beyninde şiddet-i temâzüc ve hüsn-i ilti'am ile hüsn-i tahallus bulunmaz ise ol tahallusa iktidâb tesmiye olunur ki şâireyn bir ma'nâdan bir ma'nâya intikâlinde ibârettir ki beynehümâ tealluku olmayıp gûyâ kelâm-ı âhar ile istibdâd eyleye ki Arabın ve muhadramînin ekserinin tarîki budur. (27b)

Hüsnü'l-İbtidâ: Ba'zılar hüsn-i ibtidâda, *ibtidâ* ve *berâat-i istihlâl* lafızlarını iltizâm eylemişler. İstihlâlde berâat-i istihlâl kelâmın ibtidâsı makûsûda münâsib olmaktan ibârettir. Nitekim dîbâcât-ı kütübde vukû kesfîdir. Ve bazıları demiş ki hüsn-i ibtidâda ibtidâ lafzı ve berâat-i istihlâl lafzı bulunmak şart değildir. Belki meâniyi mutazammın olan ibârât-ı lafziye ile hüsn-i ibtidâ oldur ki bu makûle hüsn-i matla ve hüsn-i ibtidâ ve berâat-i istihlâl tesmiye olunur. (2b)

Hüsnü'l-beyân: Hüsn-i beyân oldur ki nefste olan şey'i lebsden baîd olan ibâret-i belîga ile beyân oluna. Zira hüsn-i beyândan murâd ma'nâyı eshel-i turuk ile sûret-i vâzihaya ihrâc ve fehmi muhâtaba îsâldir. Ve hüsn-i beyânın ibâreti bi-haseb-i mâ-yaktedîhi'l-hâl gâhîce tarîk-i îcâzdan olur ve gâhîce tarîk-i itnâbdan olur ki belâgatin aynı ve hakîkati budur. Ve beyândan akbeh ve evsat ve olur. Pes, beyânda akbeh Bâkıl'ın beyânı gibidir. Zirâ semen-i zabyden sül olundukta on bir demek murâd eyledikte kendiyi acz-i idrâk edip ellerinin parmaklarını açıp ve lisânını çıkarmakla aded-i semen-i zabyi beyân eyledi. Pes, bundan ma'lûm oldu ki her îcâz belâgat değildir. Zira

ifhâmda Bâkıl'ın beyânından evcez olmaz ki muhâtab nazra-i vâhidede beyânın fehm eder. Hâlbuki beyânda ayy ile darb-ı mesel olup "A'yâ min Bâkıl" (Konuşmakta Bâkıl'den daha tutuk) derler. Pes, beyânın ahseni on bir demek idi. Ve evsatı altı, beş veya on bir demek idi. Ve bu bâbda ahseni nur-ı mübîn Kur'ân-ı kerîmdir. (99a)

Hüsnü'l-ittibâ': Fenn-i bedî'de hüsn-i ittibâ' oldur ki mütekellim gayrısının ihtirâ eylediği bir ma'nâyı getirmekten ibârettir ki onda ittibâî şol haysiyyet ile hüsn ola ki vücûh-ı ziyâdâtan bir vechile istihkâk hâsıl edip mütekaddimin ma'nâsının istihkâkı müteahhire vâcib ola. Bu ise ya ihtisâr-ı lafz ile olur ya kasr-ı vezn ile yahud uzûbet-i lafz ile yahud temkîn-i kâfiye ile yahud tetmîm-i naks ile yahud bedî'den bir tahtile ile istihkâk vâcib olur. (83a)

İttirâd: Istılâhta oldur ki şâir memdûhunun ismini zikr ede ve ondan sonra mümkün oldukça pederlerinin ismini bir beyitte tertîb-i velâdet üzere bir tarîk ile zikr eyleye ki tarîk-i sühûletten hurûc eylemeye ve eger tekellûf ve teaassûf eder ise ittirâddan addolunmaz. Safiyyüddin Bedîyye'sinde demiştir ki; memdûhun ismini ve lakabını ve künyesini ve sıfat-ı lâyıkasını ve mümkün olan pederinin ve ceddinin ve kabilesinin isimlerini zikr etmekten ibârettir ki memdûhun ta'rîfi müzdâd ola ve şart oldur ki ol mezkûr olan esmâ min-gayrı teaassûf ve lâ-tekellûf bir beyitte ola ki elfâz-ı ecnebiyye ile araları munkatî olmaya. (28a)

el-İ'tirâz: Fenn-i bedî'de nev'-i i'tirâz iki kelâmın beyninde bir cümle-i mu'terizadan ibârettir ki ma'nâ-yı garaz-ı mütekellimden ziyâde bir ma'nâ ifâde ede. Ve bu i'tirâza bazıları *haşv-i makbûl* tesmiye eylemişler; lâkin haşiv ile i'tirâz beyninde farkları zâhirdir. Zira i'tirâz garaz-ı mütekellimde ma'nâ-yı ziyâde ifâde eder. Haşiv ise ancak ikâmet-i vezn için gelir. Ve i'tirâzda meânî-i maksûdayı mükemmile olan mehâsinden olan şey vardır ki envâ-ı kesîre üzerine onunla mütemeyyiz olur. (61a)

el-İbdâ': Fenn-i bedî'de ibdâ oldur ki şâir bir beyitte birkaç nev' sanat-ı bedîyye getire yahud nesirde bir karîne birkaç nev' getirile ve az olur ki bir kelimedede bedî'den iki nev' bulunur; bu makûle olan kelimeye ibdâ tesmiye olunur. Zikr olunduğu üzere bir beyit yahud bir kelâm birkaç nev'i câmi olmaz ise ibdâ'dan addolunmaz. (63b)

İbhâm: İbhâm oldur ki mütekellim bir kelâm diye ki ma'neyn-i mütezâddeyne muhtemil olup ahadühümâ âhardan mütemeyyiz olmaya, belki emr-i ibhâm ikisinde bâki kalıp uyûba muhtas ola medh ve zemm gibi ve gayrıları gibi. Lâkin elfâzından medh ve zem fehm olunmayıp lafız

iki emre sâlih ola. Bu sanat-ı ibhâma *tevcih* ve *muhtemilü'z-zıdd-eyn* dahi dirler. (12a)

el-İcâz: Bu nev' icâz ile fusehâ ve bülegâ-yı Arab i'tinâ eylediler. Zira icâz kasd eyledikleri vakitte bir lafız getirirler ki ol lafz-ı vâhid ile elfâz-ı kesîreden müstagnî olurlar; edevât-ı istifhâm ve şart ve gayrıları gibi. Pes, mütekellim bu elfâz-ı yesîre ile kelâm-ı kesîreden müstagnî olur ki ekser-i kelâm-ı Arab belâgatten ötürü icâz ve ihtisâr üzerine ve maksûdu ekall-i ibârât ile edâ üzerine mebnîdir. Bu nev'-i icâz dahi iki nev'dir ki biri *icâz-ı kısar* ve biri *icâz-ı haziftir*. Pes, icâz-ı kısar ihtisâr-ı elfâzdan ibârettir. Ve icâz-ı hazif dahi bir şeyin hazfiyle olan icâzdır. (59a)

el-İdâ': Denilmiş ki fenn-i bedî'de idâ' nev'i üzerine *tazmîn* gâlibdir. Halbuki idâ' tazmînin gayrıdır. Zira tazmîn uyûbdan ma'dûddur. Ve tazmînde tesmiye olunan ayb oldur ki bir beyit ma'nâsında kendiden sonra vâki olan beyte mütevakkıf ola. Ve sadedinde olduğumuz idâ' oldur ki mütekellim şi'rinde gayrısının şi'rinden bir şey' idâ' eder; yani bir beyit yahud nısf-ı beyit yahud nısf-ı beytin ba'zını revâbıt ile idâ' eder, yani bir beyit yahud nısf-ı beyit yahud nısf-ı beytin ba'zını revâbıt-ı mütelâime ile ona münâsib tevtiyeden sonra kendi şi'rinde şol haysiyyet ile idâ' eder ki istimâ eden beytin cümlesini mütekellimin zanneder. Ve ahseni garaz-ı nâzım-ı evvelin ma'nâsını sarf eyleyendir. Ve beyt-i muzammenin aksi dahi câizdir. Yani acüzünü sadr sadrını açüz kılmakla aks etmek idâ'da câizdir. (70b)

el-İdmâc: Fenn-i bedî'de nev'-i idmâc oldur ki mütekellim kelâmında bir ma'nâ zımında garazını idmâc ve ihfâ eyleyip cümle-i meânî-i kelâmdan zan oluna ki sâmia garazı kasd olunmamak îhâmı ola, belki garazı tetimme-i ma'nâ-yı kelâm anlaya. (99b)

İftinân: İstulâhta iftinân ona derler ki bir beyitte veya daha ziyâdede fûnûn-ı şi'rden iki fenn-i mütezâddeyn getirile, nesib ve hamâset ve tehniye ve ta'ziye gibi. İbni Ebi'l-Isba kitâbında bir nev'-i iftinân zikr eylemiş ki *temzic* tesmiye olunur. Ama ashâb-ı bedî' ol san'atı keşîde-i silk-i nazm etmemişler. Egerçi iftinâna karîbdir, lâkin beyinlerinde fark-ı dakîk var, demişler. Zira iftinân agrâz-ı mütekellimden iki fennin beynini cem'den ibarettir, temzic ise fûnûn ve meânî beynini cem' eder. (8b)

el-İgâl: İgâlin ma'ânâsı oldur ki mütekellim yahud şâir kaçan âhir-i karîneye yahud âhir-i beyte erişse ma'nâ-yı zâidi müfid bir seci' yahud bir kâfiye istihrâc ede ki mütekellim yahud şâir şürû eylediği ma'nâda efrâdına erişmekle ma'nânın haddini hudûddan ziyâde ile tecâvüz

ede. Bu ise kudemânın takrîridir. Zira demiş ki îgâl odur ki şâir ma'nâ-yı beyti getirmeden evvel istikmâl ede. Ondan sonra îgâlin ityânını murâd ede ki kelâmı şî'r olup ma'nâ-yı beyit üzerine îgâl sebebiyle bir manâ-yı zâyid ifâde eyleye. Takiyyüddin demiş ki îgâl ile *tetmîm* beyninde fark budur ki tetmim muhtâca gelir ki onu itmâm eder. Îgâl ise ancak ma'nâ-yı tâm üzerine vârid olup onda bir ma'nâ-yı zâid ifâdesiyle kemâlini ziyâde eder. (45b)

el-İgrâk: *Mübâlaga* ve *igrâk* ve *gulüvv* farkları mübâlaga ta'rîfide tafsîl olmuştu. Yani *igrâk* bir şeyin vafında vukûu âdet olan mümkün-i baîd ile ifrâttan ibârettir. Ve bu *igrâk* ve *gulüv* mehâsinden addolunmaz meger kabûle karîb olan şeye mukterin ola. Ve Kitâbullah'ta ve kelâm-ı fusahâda *igrâk* ve *gulüvde* bir şey vâki olmaz; meger istihâle bâbindan ihrâc eder bir şeye makrûn olmağla bâb-ı imkâna idhâl eyleye. (42a)

el-İhtirâs: Fenn-i bedî'de ihtirâs oldur ki mütekellim bir ma'nâ getire ki ol ma'nâda onun üzerine dahl teveccüh ede ve ol dahle mütefattın olmakla ol dahlden tahlîs edecek şey getire. Ve ihtirâs ve *tetmîm* ve *tekmîl* beyinlerinde fark oldur ki ma'nâ tekmiilde mukaddem sahîhtir ve tâmdır ve belki *tetmîm* fenn-i zâyid ile yahud ma'nâ-yı zâyid ile ma'nânın yahud ma'nânın ve *veznin* naksını *tetmîm* için gelir. İhtirâs ise ancak ma'nâya mütetarrık olan dahli def' için gelir ne kadar tâm ve kâmil olup *vezn-i şî'r* sahîh olursa dahi. (100a)

el-İktibâs: Fenn-i bedî'de iktibâs oldur ki mütekellim âyât-i kerîmeden bir kelimeyi yahud âyât-i şerîfeden bir âyeti kelâmında *tazmîn* eyleye ki icmâ' budur. Ve Hazret-i Kur'ân'dan iktibâs üç kısımdır. Biri makbûl biri mübâh ve biri merdûddur. Makbûl olan kısmı hutbelerde ve mevâiz ve uhûdda ve medh-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'de ve bunlara kıyâs olan iktibâstır. Ve ikinci kısmı ki mübâh olandır, gazeliyât ve resâil ve kasasda olan iktibâstır. Ve üçüncü kısmı ki merdûd olandır. Bu dahi iki nev'dir. Biri neüzübillâh Allah teâlâ'yı nefsine teşbîh ile âyet-i kerîmeyi nefsine nakl etmek ile *tazmîn* etmektir. Ve merdûdun ikinci nev'i neüzübillâh âyet-i kerîmeyi ma'nâ-yı hezede *tazmîn* etmektir. Ve fi'l-asl iktibâs dahi iki nev'dir. Biri oldur ki muktebes-minhi ma'nâsından ihrâc eylemez. Ve ikinci nev'i muktebes-minhi ma'nâsından ihrac eyley. Ve dahi ma'lûm ola ki iktibâsta muktebes-mihh lafzının ziyâde ve noksân ve te'hîr ve takdîm ile ve muzmeri izhâr ve muzharı izmâr etmek vechiyle tagyîri câizdir. (97b)

İktifâ: Istulâhta iktifâ şâir bir beytinde bir kâfiye getire ki mahzûfa müteallik ola ve lafzında bâkî olan mahzûfa delâlet eylediğinden ötürü mahzûfu zikre muhtâc olmayıp temâm-ı ma'nâyı muktezî olan şey'i zihinde

malûm olmaktan nâşi onunla iktifâ eyleye. Bu nev'-i iktifâ bir nev'-i zarîftir ki iki kısma münkasim olur. Bir kısmı kelimenin cemûiyle olur ve ikinci kısmı kelimenin ba'zıyla olur. Pes, kelimenin ba'zıyla iktifâ meslek yönünden as'abdır. (22b)

el-İlgâz: Fenn-i bedî'de ilgâza (ilgâz: lügaz söyleme. elgâz, lügaz'ın çokluğu) *muhâcât* ve *ta'miye* dahi derler ki *ta'miye* eamm-ı esmâsıdır. Pes, bu *ta'miye* ve ilgâz oldur ki mütekellim mevsûfu zikr etmeksizin elfâz-ı müşterekede evsâf-ı adîdeye bir ibâret ile getirir ki zâhiri mevsûfun gayrına ve bâtını mevsûfa delâlet eyleye ve onda olan şey'i te'yîd ede ki tevriye vechinden gayrıyla hall olunmaya. Pes tevriyeye ilmâmı olmayanlara ilgâzın hallinde teassûf zâhirdir. (72a) Kavâid-i muammâdan nebze-i yesîrin iş'ârı ehem olduğundan nâşî Molla Câmî kuddise sirrûhu's-sâmî hazretlerinin Kavâid-i Muammâsı'ndan emsile-i kavâidi beyânıyla ihtisâr olundu. Pes, imdi muammâ bir kelâm-ı mevzûndur ki tab'-ı selîm ve zihn-i müstakîme pesendîde ve mülâyim olan bir remz ü îmâ ile esmâdan bir isme delâlet eyleye ve nâzım-ı mummâ olan iki emirden nâ-çârdır. Biri tahsîl-i hurûf-ı isimdir ki mâdde menzilesindedir ve biri ol hurûfun bi-haseb-i takdîm ve te'hîr tertîbidir ki sûret mesâbesindedir. Ve a'mâl-i muammâ üç gûnâdır ki bir tahsîl-i mâddeye mahsûstur ki ona a'mâl-i tahsîlî derler. Ve ikincisi tekmîl-i sûrete mahsûstur ki ona a'mâl-i tekmîlî derler. Ve üçüncüsü oldur ki mâdde ve sûretten birine mahsûs olmayıp belki onun kâidesi a'mâl-i tahsîlî ya tekmîlîden gayrı amelîn teshîlidir ki ona amel-i teshîlî derler. Pes, imdi *a'mâl-i tahsîlî* dokuzdur ki birine *tahsîs* ve *tansîs* ve ikincisine *tesmiye* ve üçüncüsüne *telmîh* ve dördüncüsüne *terâdüf* ve beşincisine *iştirâk* ve altıncısına *tashîf* ve yedincisine *teşbîh* ve *istiâre* ve sekizincisine *amel-i hisâbî* ve dokuzuncusuna *kinâye* derler. Ve *a'mâl-i tekmîlî* dahi üçtür. Birine *te'lîf* ve ikincisine *iskât* ve üçüncüsüne *kalb* derler. Ve **a'mâl-i teshîlî** dahi dörttür ki birine *intikâd* ve ikincisine *tahlîl* ve üçüncüsüne *terkîb* ve dördüncüsüne *tebdîl* derler. Pes, *intikâd* vücûhtan bir vecih ile muammâda tasarruf için kelimenin harflerinden bazısına işâretten ibârettir. Meselâ evvel ve miftâh ve revî ve ser ve leb ve ruh ve tâc ve efser ve bâlâ ve sâfî ve bunların emsâli lafızlar ile kelimenin evveline işâret olunur. Ve âhir ve hadd ve nihâyet ve dâmen ve pây ve pâyân ve der ve zîr ve bunların nazâiri lafızlar ile kelimenin harf-i âhirine işâret olunur. Ve dil ve miyân ve kemer ve merkez ve evsat ve bunların emsâli lafızlar ile kelimenin harf-i vasatına işâret olunur. Ve teshîlînin ikinci ameli *tahlîlî*dir. Ve tahlîl fenn-i muammâda oldur ki bir lafız ki i'tibâr ma'nâ-yı şî'rde müfred ola ma'nâ-yı muammâda iki cüz' yahud daha ziyâdeden mürekkebe olmak i'tibârın etmekten ibârettir.

Ve teshîlînin üçüncü ameli *terkîb*dir. Ve terkîb fenn-i muammâda oldur ki bir lafız ma'nâ-yı şî'r hasebiyle mürekkeb ola ve ma'nâ-yı muammâ hasebiyle müfred i'tibâr oluna ol şart ile ki ondan murâd ma'nâ ola lafız olmaya. Ve teshîlin dördüncü ameli *tebdîl*dir. Ve tebdîl fenn-i muammâda oldur ki bazı hurûf amel-i tashîf tevessül etmeksizin bazı âhar hurûfa tebdîl oluna. Ve a'mâl-i muammânın bir kısmı ki a'mâl-i tahsîlîdir, ol dahi dokuz nev'dir ki evveli a'mâl-i tansîs ve tahsîstir. Pes, *tansîs ve tahsîs* oldur ki bazı hurûfu sarîhan zikr olunup vücûhtan bir vecih ile ol harf ta'yîn oluna. Ve a'mâl-i tahsîlînin ikinci kısmı *tesmiye*dir. Ve tesmiye nazımda esmâ-i hurûftan bir ismi derc etmekten ibârettir ki ol ismin müsemmasî murâd oluna yahud bir harfe işâretten ibârettir ki ol harfin ismi murâd oluna. Ve a'mâl-i tahsîlînin üçüncüsü *telmîh*dir. Fenn-i muammâda telmîh oldur ki bir harfe yahud daha ziyâdeye işâret oluna ki mahall-i meşhûrda mezkûr ve mestûr ola. Ve bu amellerden bu fenn-i meşhûr olan *rakam-ı takvîmîye* işâret etmektedir. Zira ashâb-ı nücûm ihtisârdan ötürü bir nice istilâh vaz' etmişlerdir. Meselâ seb'a-i seyyâre ki, kamer, utârid-debîr, ve zühre-nâhîd, ve şems-mihr, ve mirrîh-behrâm, ve müşterî- bircîs, ve zuhal-keyvândır, harf-i ahîrlerin iktifâ etmişlerdir. Meselâ kamer için rı, utârid için dal, ve zühre için he, ve şems için sin, ve mirrîh için hâ, ve müşterî için yâ, ve zühâl için lâm, tahrîr ederler. Ve alâmet-i şeref için fe, ve hûbût için tı yazarlar ve leyl için lâm ve nehâr için rı ve yevm için mim yazarlar. Ve eyyâm-ı haftayı yek-şenbih-elif, dü-şenbih-bâ, si-şenbih- cim, çâr-şenbih-cim, penç-şenbih-he, cüm'a-ya vav, cümaertesine zı terkîm ederler. Ve on iki burcun esmâsını kezâlik ihtisâr edip hamel için he, ve nûr için elif, cevzâ için be, seretân için cim, ve esed için dal, ve sünbüle için he ve mîzân için vâv, ve akreb için zı, ve kavs için ha, ve cedâ için tı, ve delv için ye ve hût için yâ tahrîr ederler. Pes, bu mezkûrâtın her birini zikr edip ve ihtisârı için vaz' olunan harfi murâd etmege telmîh derler. Ve a'mâl-i tahsîlînin dördüncüsü *terâdüf* ve beşincisi *iştirâktir*. Pes, *terâdüf* oldur ki iki lafız yahud daha ziyâde elfâz bir ma'nâ mukâbilesinde vaz' olunsa şems ve hurşid ve mihr ve âfitâb gibi ki bunlara elfâz-ı müterâdife derler. Ve eğer terâdüfün aksi üzre bir lafız için iki ma'nâ yahud daha ziyâde mevzû ise ona *iştirâk* derler, lafz-ı ayn gibi ki çeşm ve çeşme ve zer ve harf-i mahsûs için mevzûdur. Ve a'mâl-i tahsîlînin altıncısı *tashîf*dir. Ve tashîf oldur ki bir lafzın sûret-i hattîsi noktanın mahv ve isbâtıyla tagyîr oluna. Tashîf dahi iki kısımdır. Birine tashîf-i vaz'î derler ve birine tashîf-i ca'lî derler. Tashîf-i vaz'î oldur ki bir lafz-ı müfred zikr oluna ki tashîf olunacak kelimenin sûret-i hattîsinde ola ve noktanın mahv u

isbâtında taarruz olunmayıp sûret ve nakş ve şekl ve resm ve nüsha ve sevâd ve nişâne ve nümûne misilli elfâz ile tashîfe işâret oluna. Ve tashîf-i ca'îf oldur ki isbâtı kelâmında noktanın mahv u isbatına işâret vâki ola; noktaya katre ve gevher ve hurde ve cevher ve emsâli lafızlar ile ta'bîr oluna. Ve a'mâl-i tahsîlinin yedincisi *teşbîh* ve *istiâre*dir. Teşbîh ve istiâre oldur ki bir lafız zikr olunur ve ol lafızdan sûret-i hatta müşâbehet vâsıtasıyla bir harf yahud daha ziyade murâd olunur. Ve a'mâl-i tashîlînin sekizincisi *amel-i hisâbî*dir. Ve amel-i hisâbî beş üslûb üzeredir ki birine *üslûb-ı ismî* derler. Üslûb-ı ismî oldur ki nazımda bir adedin ismini derc kılmaktır. Ve ol isim gerek ol adede delâlet etsin gerekse adedin medlûlu olan harfe delâlet eylesin. Ve amel-i hisâbînin ikincisi *üslûb-ı harfî*dir. Üslûb-ı harfî oldur ki bir harfin yahud daha ziyâdenin teayyününe işâret oluna ki zihn ol harften adedine intikâl ede gerekse maksûd o adedi ola gerekse maksûd ol adedin medlûlü olan harf ola. Ve amel-i hisâbînin üçüncüsü *üslûb-ı ihsâî*dir. Üslûb-ı ihsâî oldur ki bir adedin evzâ' ve ahvâli bir vecih üzre zikr oluna ki zihn onun mülâhazasından ol adede intikâl ede. Ve amel-i hisâbînin dördüncüsü *üslûb-ı inhisârî*dir. Üslûb-ı inhisârî oldur ki bir ma'dûd zikr oluna ki ol aded-i muayyende onun hasrı meşhûr ola ki zihn onun adedine intikâl ede. Ve amel-i hisâbînin beşincisi *üslûb-ı rakamî*dir. Üslûb-ı rakamî oldur ki erkâm-ı hisâbdan bir rakama bir vechile işâret oluna ki ol rakamın izâsında ta'yîn olunan adede zihin intikâl ede. Ve a'mâl-i tahsîlînin dokuzuncusu *kinâyedir*. Ve kinâyeye iki kısım üzerinedir. Kısım-ı evveli oldur ki bir lafız zikr edip ve ol lafzın mevzûun-lehi olan ma'nâ vâsıtasıyla murâd olunan bir gayrı lafız irâde oluna ki lafz-ı mezkûr ol murâd olunan ma'nâ berâberince vaz' olunmuş ola. Ve kinâyenin kısım-ı sâniisi oldur ki bir lafız îrâd edip ve bi-lâ- vâsıtâ-ı ma'nâ bir gayrı lafız irâde oluna; şu şartla ki lafz-ı evvel lafz-ı sâniye delâleti tesmiye ve telmîh tarîkince olmaya, belki ibârenin zikrinden akl-ı müstakîm bir lafza intikâl ede. Ve kavâid-i muammânın üçüncü kısmı **a'mâl-i tekmiî**dir. Bu dahi üç üslûb üzeredir. Evveli *amel-i te'lîfî*dir. Pes te'lîf mevâzi'-i müteaddidede müteferrika olan elfâzı cem' etmekten ibârettir. Bu cem' ise gâh bir sebîl-i ittisâl olur, yani bir lafız bir lafzın içine dâhil olmaksızın bir lafız bir lafıza muttasıl olur ki ona te'lîf-i ittisâlî derler ve gâh olur ki cem'-i eczâ-yı elfâz birbirine imtizâc ve bazı bazına duhûl ile hâsıl olur ki ona *te'lîf-i imtizâcî* derler. Ve a'mâl-i tekmiînin ikincisi *amel-i iskâtî*dir. Ve fenn-i muammâda iskât nazm-ı muammâda munderic olan lafızdan bir harfi yahud daha ziyâdeyi iskâtan ibârettir. Ve nîstî ve zevâl ve dûrî ve bunların emsâli iskâta delâlet eder kelimât ile tevessül eylemek gerektir. Ve

a'mâl-i tekmlînin üçüncüsü *kalbdir*. Fenn-i muammâda kalb nazm-ı muammâda münderic olan kelimâtın tertîb-i hurûfunu tagyîre işâretten ibârettir. Ve bu amelde kelimâtın mecmû-ı hurûfunun tertîbi ale't-tertîb tagyîr olunur ise ona kalb-i ba'z derler. Ve iki lafız yahud daha ziyâde tertîb-i hurûf mülâhaza olunmaksızın takdîm ve te'hîrine kalb-i küllî derler.

İltifât: Bazı cemâat öyle tefsîr eylemişler ki, mütekellim iltifâtı bir ma'nâda ahz ider ki ol ma'nâda bir şekk yahud sebebden minvâl îrâdı ol ma'nâya itirâz ide, ol dahi ondan iltifât ider ki şekk münhall ola. Yahud kelâmı te'kid ide, yahud sebebini zikr ede. Ve bazıları demiş ki iltifât mütekellimin ihbârdan muhatâba insirâfidır. Yahud mütekellimin tekellümden ihbâre insirâfidır. (8a)

el-İltizâm: Fenn-i bedî'de bu iltizâma *lüzûm-ı mâ-lâ-yelzem* ve *i'nât* ve *tazyîk* dahi tesmiye olunmuş. İstîlâhta iltizâm oldur ki nâsir nesrinde yahud şâir şî'inde harf-i revîden evvel bir harf yahud kadrine göre teklîfsiz daha ziyâde hurûfu iltizâm eyleye. (91b)

el-İnsicâm: İstîlâh-ı bedî'de insicâmdan murâd meâkideden hâli şol kelâmdır ki inhidârda insicâm-ı mâ gibi ola. Yani kayd-ı tekellûf-i sanâyiden ârî selâsette mânend-i mâ'-i cârî ola ki sühûlet-i terkîb ve uzûbet-i elfâzdan rikkat-i seyelân-ı âb ile meger zımn-ı sühûlette sanâyî-i bedî'a min-gayr-ı kasdın vâki ola.(37b)

el-İrdâf: Denilmiş ki fenn-i bedî'de irdâf ile *kinâye* bir şeydir, lâkin eğer öyle olsa ahadühümânın ihtisârı vâcib olurdu. Eimme-i bedî'den Kudâme ve Hâtemî ve Rümânî demişler ki beynehümâda fark zâhirdir. Zira irdâf oldur ki mütekellim bir ma'nâyı murâd eder ve mevzûun-lehi olan lafz ile ta'bîr etmeyip belki o lafzın ridfî ve tâbîi olan lafz ile ol ma'nâdan ta'bîr eder. Ve kinâye ile ridfî farkı oldur ki irdâf takrîr olduğu üzre bir kelimeyi ridfî ile tebdîlden ibârettir. Kinâye ise tasrîhten bir şeyin zikri ile melzûmuna udûlden ibârettir. İrdâfta ise lâzımdan melzûma intikâl yoktur. Belki bundan murâd mezkûrdan metrûka intikâldır. (69b)

İrsâlü'l-Mesel: İrsâl-i mesel bedî'de bir nev'-i latîftir ki irsâl-i mesel şâir ba'z-ı beytinde mecrâ-yı meselde cârî olan şeyi getire; sıladan yahud na'ten yahud gayrıdan ki onunla temsîli hasen ola. (13a)

İstiâre: İstiâre ehl-i bedî' indinde mecâzın efdalidir ve mecâzdan ehasır. Zira istiârede mübalâga kasd olunur, mecâzda değil. Ve istiârenin mevkii eblagdır. Ezvâk-ı selîmede ve envâ-ı bedî'de istiâreden a'ceb olmaz, mevkiiinde vâki olduğu hînde. Ve istiârede ihtilâf-ı kesîre vardır. Ammâ ashâb-ı meânî ve beyân inân-ı aklâmın itlâk ve meydân-ı bahsde cevân eylediler. Ve bunda garaz nazmen ve

nesren istiârede vâki' olan mehâsine istitrâtıdır; istiâre ezhâna takrîbden sonra şol hudûd ile ki istiâre sebebiyle iltibâs zâyil ola. Pes, istârenin hadd-i ta'rîfinde Rümmanî demiş ki, ibâreti alâ sebili'n-nakl asl-ı lügatten olan mâ-vudie-lehin gayrı üzerine ta'lîktir. Ve bazıları demiştir ki istiâre bir şeyde ma'nâ-yı hakîkati iddiâdır, teşbîhte mübâlagadan ötürü. Ve bazıları demiş ki istiâre bir şey'-i ma'kûl için bir şey-i mahsûsun istiâresidir. Ve bazılar demiş ki istiâre teşbîhte ve hüsn-i beyânda taleb-i mübâлага için ism-i râcihi mercûha nakildir. (5b)

İstidrâk: Istulâhta istidrâk iki kısım üzerinedir. Bir kısmı istidrâki tekaddüm eder ki onda mütekellimin ihbâr eylediği şey için takrîr ve te'kid hâsıdır. Ve ikinci kısmı ki istidrâki tekaddüm eylediği ihbârı takrîr ve te'kid olmaya. İstidrâkte ma'nâ-yı istidrâkten ziyâde bir nükte olmaz ise bedîyyâtan addolunmaz. (9a)

İstihdâm: İstihdâm lügatte hidmetten istif'âldir. Istulâhta iki tarîk üzere ibârâtı muhtelif oldu. Tarîk-i evvel oldur ki istihdâm iki ma'nâ beyninde müşterek olan bir lafzın itlâkından ibârettir ki ol lafız ile iki ma'nânın biri murâd oluna, ondan sonra murâd olunan ma'nâ-yı âhara zamir îade oluna. Yahud ol lafız üzerine iki zamir îade oluna ki her biriyle ma'nâsının biri murâd oluna. Ve tarîk-i sâni oldur ki istihdâm iki ma'nâ beyninde müşterek olan bir lafzın itlâkından ibârettir ki ondan sonra iki lafız getirile . Ol iki lafzın birinden ol iki ma'nânın biri fehm oluna ve lafz- âhardan ma'nâ-yı âhar fehm oluna ve ol iki lafız bazı kerre ol lafz-ı müşterekten müteahhir ve bazı kerre mütekaddim olur. Ve bazı kerre ikisinin arasında mütevassıt olur. Velhâsıl bu iki tarîk dahi bir maksûda râci olur ki iki ma'nâyı ist'mâlden ibarettir. Pes, istihdâm ile tevriyenin arasındaki fark budur. Zira tevriyede iki ma'nânın biri murâd olunur ve istihdâmda iki ma'nânın her biri murâd olunur. Salâhaddin-i Safedî demiş ki, lafz-ı müşterekin iki mefhûmunda maan isti'mâli lâzım olduğu vakitte istihdâmdir. Ve eger lafz-ı müşterekin iki mefhûmunun biri zâhirde lâzım olursa ve biri bâtında mülâhaza olunursa ona tevriye derler. Ve bazıları demiş ki istihdâm oldur ki mütekellim iki ma'nâ beyninde müşterek bir lafız getire ki ol işîrak-i aslî iki karîne beyninde mütevassıt ola ki ol iki karîneden her biri ol lafz-i müşterekin birer ma'nâsına istihdâm oluna. (6b)

İstisnâ: İstisnâ iki nevi'dir. Biri lügavîdir ki kesîrden kalîli ihrâcdan ibârettir. Tafsilî kütüb-i nahviyyede müstevfâdır. İkincisi istisnâ-ı sınaîdir ki kesîrden kalîli ihrâcdan sonra ma'nâ-yı istisnâ üzre bir ma'nâ ifâde edip ma'nâ-yı istisnâ üzerine behcet ve halâvet iksâ ettirmekle ebvâb-ı bedî'de isbâtı müstahsen olan şey'i temyîz eder.(19b)

el-İstibâ': İstilâh-ı fenn-i bedî'de istibâ oldur ki nâzım yahud nâsir ma'nâ-yı medh yahud zem yahud agrâz-ı şî'rden bir garaz ma'nâsını zikir edip ondan sonra ol ma'nâ cinsinden bir ma'nâ dahi istibâ' eder ki ol fennin vaz'ında bir ziyâde iktizâ eyleye. (86a)

İstidrâd: İstidrâd lügatte fâris cenginde hasmın önünden kaçmak, yüzün gösterip sonra hasmının üzerine dönmekte isti'mâl olunan bir fiilden gelir. İstilâh-ı bedî'de agrâz-ı şî'rden bir garazda isti'mâl olunur ki ol şiiirin temâmını îhâm ede. Ondan sonra ondan gayrı nesneye hurûc eyleye beynehümâda münâsebetten ötürü ki *muhallas* ile istidrâdın arasında fark oldur. Zira istidrâdda şart oldur ki müstadrâd-bih ile kat'-ı kelâmdan sonra yine kelâm-ı evvele rücû oluna. Ve muhallasta bu iki emr olmaz. Zira muhallastan sonra kelâm-ı evvele rücû olmaz ve kelâm onunla munkatı olmaz. Yani muhallastan sonra dahi kelâm olur. Ve bazıları demişlerdir ki istidrâd bir ma'nâdan diğeri bir ma'nâyâ intikâldir ki ma'nâ-yı evvel ma'nâ-yı âhara muttasıl ola, ammâ evvelin zikri sâniye tevassul için olmaya. Ve bazıları demiş ki istidrâd bir ma'nâdan bir ma'nâyâ hurûcdan ibârettir ki mütekellim olduğu ma'nâdan tarîk-i teşbîh yahud şart yahud ihbâr ya bunların gayrı ile bir ma'nâ-yı âhara hurûc eyleye ki ol ma'nâ-yı âhar medhi yahud hicvi yahud vasfî mutazammın ola. (4b)

el-İşâre: Bedî'de nev'-i işâret, *îtilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâdan* ibârettir. Ya'nî ma'nâ-yı kesîri müştemil olan lafz-ı kalîldir ki îmâ ve lemha onun üzerine dâl ola. Nitekim san'at-ı belâgatte *lemha* ve *dâl*le denilir. Ve bu şerhin telhîsi oldur ki mütekellimin meânî-i kesîreye bir lafız ile işâreti killet ve ihtisârından ötürü işâret-i yede müşâbih olur. Zira yediyle müşîr olan def'a-i vâhidede nice eşyâyâ işâret eder ki eger ol eşyâdan lafz ile ta'bîr eylese elfâz-ı kesîreye muhtâc olur. Ve işârette yed, sıhhat-ı delâlet ve ihtisâr ile hüsn-i beyân i'tibârındandır. Zira eger yed ile işâret olunan ma'nâyı müşârün-ileyh fehmetmez ise müşîrin işâreti abesden ma'dûd olur. (55b)

el-İştikâk: Fenn-i bedî'de nev'-i iştikâkı Ebu Hilâl-i Askerî ihtirâ eylemiş ve demiş ki iştikâk mütekellim bir ism-i alemde garaz-ı medh yahud hicv yahud gayrı için bir ma'nâ müştak kılmasından ibârettir. (62b)

el-İştirâk: Denilmiş ki bu nev'-i iştirâk üç kısımdır. İki kısmı uyûb ve serikâtendir ve bir kısmı mehâsindedir. Kısım-ı hüsnü oldur ki nâzım beyitte iştirâk-i asîf yahud iştirâk-i örfî ile iki ma'nâ beyinde müşterek olan bir lafız getirir ki sâmiin tevehhüm ettiği şey'in gayrı maksûd olduğunu te'kid eder. (60a)

Îtâbü'l-mer'i nefsehü: Bazıları demiş ki itâb bi-tarîki'l-gadab hitâb etmek ma'nâsınadır. Ve ıstılâhta itâbın gâyet-i emri vâki' olan sıfatıdır. (26b)

Îtilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz: Îtilâfu'l-lafz ma'a'l-lafz oldur ki kelâmda bir ma'nâ ola ki meânî-i müteaddideden biri ol ma'nâ ile sahîh ola ve ol meânîden bir lafz ihtiyâr oluna ki ol ma'nâ ile ba'z-ı kelâmın bey-ninde îtilâf ola. (94b)

Îtilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâ: İbni Ebilısba îzâhına göre îtilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâ oldur ki elfâz-ı meânî-i matlûba bir haysiyyet ile ola ki ol ma'nâ-ya lâyük olmayan lafız onda bulunmaya. (94a)

Îtilâfu'l-lafz ma'a'l-vezn: Îtilâfu'l-lafz ma'a'l-vezn oldur ki şâir zarûret-i vezn için esmâ ve ef'âlin binâdan naksına yahud ziyâdesine yahud takdîm ve te'hîrine muztar olmaya. Ve bazıları demiş ki bu nev'in sûret-i muayyene ile misâli yoktur. Zira şâir sûret-i ma'nânın fesâdı ve revnak-ı lafzın zehâbı lâzım gelen şey'e muztar olmaktan ibârettir. (94a)

Îtilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn: Îtilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn oldur ki meânî şî'rde bir vechile gele ki şâir zarûret-i vezn için ol meânînin kalbine ve sıhhatinden hurûcuna muztar olmaya. (94b)

Îtilâfûl-ma'nâ maa'l-ma'nâ: İstılâh-ı bedî'de îtilâf-ı ma'nâ maa'l-ma'nâ bir ma'nânın bir ma'nâ ile îtilâfı iki nev'dir. Nev'-i evvel oldur ki bir ma'nâyı müştemil ola ki ol ma'nâ ile iki emr ola ve emrinin biri mülâyim ve biri gayr-ı mülâyim olup mülâyim olan emri ma'nâya makrûn ola. Ve ikinci nev'i oldur ki kelâm bir ma'nâyı müştemil ola ve ona münâsib iki emr-i mülâyimi müştemil ola ve şol mülâyime makrûn ola ki onun iktirânıyla meziyyet hâsıl ola. (44a)

el-İttifâk: Fenn-i bedî'de ittifâk oldur ki şâire bir vâkıa ve ol vâkıaya mutâbık bir isim müttefik ola ki ol vâkıa bâ-müşâhede ile yahud semâ' ile nefsine ma'lûm ola. (63a)

el-İttisâ': Fenn-i bedî'de ittisâ' oldur ki bir kelâmda nâzırın onda kuvveti kadar ve meânîden elfâzı ihtimâli kadar te'vîl müttesa' ola. (88b)

el-İzâh: Fenn-i bedî'de îzâh oldur ki mütekellim bir kelâm zikr eder ki zâhirinde lebs olmakla vehle-i ûlâda maksûd olan ma'nâ fehm olunmaz. Pes bakiyye-i kelâmda ol lebsi izâle için ma'nâ-yı maksûdunu îzâh eyler. (84a)

el-Kasem: Bedî'de nevi'-i kasem olan hâli hikâyettir ki, mütekellim vâki hâli hikâyet zımında kavlini te'kîd için bir şey üzerine yemin etmekten

ibârettir. Yemini dahi ya kendüye medih ve fahr olan şey ile olur yahud gayrıya hicv olan şey ile olur. (27a)

el-Kavl bi'l-mûceb: Istılâhta kavl bi'l-mûcebe *üslûb-ı hakîm* dahi derler ki ta'rîfinde ibârât-ı muhtelif vâki olmuş. Ba'zıları demiş ki kavl bi'l-mûceb oldur ki bir sıfat tahsîs oluna ol sıfatın zâhirinden umûmundan sonra; yahud hükmü mûcib olan bir sıfatı dersin, lâkin mütekellim ol sıfatı isbât ettiği şey'in gayrına isbât idersin. Ve Zekiyyüddin İbni Ebi'l-İsba demiş ki kavl bi'l-mûceb oldur ki mütekellim muhâtaba bir kelâm ile hitâb eyleye ki muhâtab kelâm-ı mütekellimden bir kelimeyi kasd idüp ol kelime üzerine lafzından mütekellimin ma'nâsının aksini mûcib olan şey'e binâ eyleye ve denilmiş ki bu ta'rîf kavlül-mûcibin gayrıdır. Zira bu bu ta'rîfin hakîkati hasmı fahvâ-yı lafzından bir kelâm ile redd etmedir. Ve Mutavvel'de demiş ki kavlül-mûceb iki nev'dir. Bir nev'i oldur ki gayrın kelâmından bir sıfat bir şeyden kinâye vaki ola ki ol şey için bir hüküm isbât ide. Ve sen ol sıfatı ol şey'in gayrı için isbât idersin, ol hükmün sübûtuna ve ondan intifâna tearruz etmeksizin. (18a)

el-Kelâmu'l-Câmi: Kelâm-ı câmi ondan ibarettir ki şâir bir beyitte hikmeti yahud va'zı yahud hakâyıktan bunların gayrını getire ki mecrâ-yı emsâlde câri ola. (17a)

el-Kinâye: Denilmiş ki kinâyet ulemâ-i beyân indinde *irdâfın* aynıdır. Ve ancak ulemâ-i bedî' irdâfı kinâyeden ifrâd eylediler. Pes, imdi kinâye oldur ki mütekellim meânîden bir ma'nânın ityânını murâd eder; lügatte onun mevzûun-lehi olan lafız ile zikr eylemez belki bir ma'nâ getirir ki vücûdda onun ridfidir. Onun isbâtını murâd eylediği ma'nâya îmâ edip ol ma'nâ üzerine onu delil kılar. (57b)

Leff ü neşr: Lügatte dürmek ve yaymak ma'nâsınadır. Istılâhta leff ü neşr iki şey'i yahud ziyâdeyi ya tafsîlen zikr etmektir ki her birinin üzerine mansûs ola; yahud icmâlen zikr etmektir ki müteaddid üzerine müştemil olan lafz-ı vâhid ola. Ve her birini lâyük olan şey'e reddi akla tefvîz oluna. Pes, tafsîl üzere zikrolunan da iki kısım üzredir. Bir kısmı oldur ki ondan sonra mezkûr olan tertîb üzere evvel için evvel ve sâni için sâni olur ki leff ü neşrde ekser ve eşher olan budur. Ve tafsîl üzere zikr olunan ikinci kısım bunun aksi üzredir ki tertîb şart değildir; belki sâmi takdîm ve te'hîr ile her şeyi mevziine reddeder ki evveline leff ü neşr-i müretteb ve ikincisine leff ü neşr-i müşevveş derler. Ammâ icmâl üzere zikr olunan kısım-ı sâni bir kısımdır ki onda tertîb ve aks mütebeyyin olmaz. Pes, bundan ma'lûm oldu ki leff ü neşr üç kısım ola. (9b)

Mâ-lâ yestahîl bi'l-in'ikâs: Bu nev'a bazıları *maklûb* ve *müstevâ* tesmiye etmişler ve *Sekkâkî maklûb-ı küil* tesmiye eylemiş ve Harfî *mâ-lâ yestehîl bi'l-in'ikâs* diye ta'rîf eylemiş ve inikâs ile müstahîl olmayan oldur ki eger bir beyti yahud şatr-ı beyti aks eylesen tardı gibi ola. (47b)

el-Mecâz: Mecâz hakîkatin tecevüzünden ibârettir. Zira mecâzdan murâd mütekellim bir kelime îrâd eyler ki asl-ı lügatte mâ-vudîa-lehâsının gayrında isti'mâl olunur ki *Sekkâkî'nin* ve *ashâb-ı meânî* ve *beyânın* reyleri budur. Ve *bedüyyûn* demişler ki mecâz hakikat tecevüzünden şol haysiyet ile ibârettir ki, mütekellim bir ma'nâ için mevzû' olan bir ismi getirip ol ismi ya mürekkebe iken müfred kılmaklık ile hasr eyleye, yahud vücûh-ı ihtisârdan bunun gayrı bir vechile hasr eyleye. Ve mecâz cinstir ki envâ-ı kesîreyi müştemildir. *İstiâre* ve *mübâlaga* ve *işâret* ve *irdâf* ve *temsîl* ve *teşbîh* ve bunların gayrı misillü ki ma'nâ-yı murâd için hakikat-i mevzûadan udûl oluna. Ve bunlar dahi ne kadar mecâzdan ma'dûd ise de müteaddid olduklarından her nev' için bir isim kılınmış ki onunla ma'rûf ve gayrıdan mütemeyyiz ola. Pes, mecâzı bu tesmiye üzerine ibkâ eylediler, hakîkatin tecevüzünden ma'nâ-yı zâyid üzerine delâlet etmediğinden ötürü. Vaktâ ki onun için hakîkatin tecevüzünden gayrı ma'nâ-yı zâyid olduysa ism-i mecâz ile tesmiye olundu. Zira gayrı olan isim ile tesmiyesi lâyük değildir. (93b)

el-Medh fi ma'razi'z-zem (el-medh bimâ yüşbihü'z-zem): Envâ'-ı bedî'den ma'raz-ı zemde medh oldur ki bir sıfat-ı zem nefy oluna, ondan sonra bir sıfat-ı medh istisnâ oluna. (87a)

el-Mezheb-i Kelâmî: Mezheb-i kelâmî bedî'de oldur ki belîg da'vâsının sıhhati üzere ve hasmının da'vâsının butlânı üzerine bir hüccet-i kâtî'a-i akliyye getire ki ol hüccetin ilm-i kelâma nisbeti sahîh ola. Zira ilm-i kelâm berâhîn-i kat'ıyye-i akliyye ile usûl-i dîni isbâtan ibârettir. Ve İbnü'l-Mu'tez demiş ki; Kur'ânda mezheb-i kelâmî nev'ini bilmem. Ve onun bilmemesi gayrısının bilmesini mâni olmaz. (30b)

el-Mukâbele: Nâzım demiş ki mukâbeleği bazıları *mutâbakata* idhâl eylemişler, lâkin sahîh değildir. Zira mukâbele mutâbakattan eamdir. İki şeyin yahud daha ziyâde eşyânın beyninde muhâlîf ve muvâfık olan şeyin beyninde tanzîrdir. Ve muvâfık olan şey'in beyninde tanzîr mutâbakat değildir. İbni Ebi'l-Isba demiş ki, sıhhat-i mütekâbilât, mütekellim kelâm beyninde alâ-mâ-yenbagî kasd etmekten ibârettir. Yani kelâmın sadrında getirdiği şeylerin acüzünde ezdâdını bir haysiyet ile getirmektir ki evveli evvele ve sânsi sâniye mukâbil ola. Ve eger tertîbde halel olursa mukâbele fâsid olur. Bazı kerre mukâ-

bele ezdâdın gayrıyla dahi olur. Mutâbakat ile mukâbele arasında iki vecihten fark olur. Vechin biri oldur ki mutâbakat ancak zıddeynin beynini cem'de olur. Ve mukâbele gâliben dört zıddın beynini cem'de olur ki zıddeynin ikisi sadr-ı kelâmda ve ikisi acüzde olur. Ve bazı kerre on ezdâda baliğ olur ki beşi sadr-ı kelâmda beşi acüzünde olur. Ve ikinci vechi, mutabâkat ancak ezdâdda olur. Mukâbele ise ezdâdda ve ezdâdın gayrında olur. Velâkin ezdâdda mevkii rütbede a'lâ ve a'zamdır. (7b)

el-Mutâbakat: Tesmiye-i lûgat ile tesmiye-i ıstılâh beyninde münâsebet yoktur. Zira ıstılâhta bir kelâmda yahud bir beyt-i şi'rde zıddeynin beynini cem' etmekten ibârettir. İrâd ve ısdâr, leyl ve nehâr, sevâd ve beyâz gibi. Ve ekseri demiş ki mutâbakat bir şey zıddıyla cem olmaktır. (10a)

el-Mübâlagâ: Cumhûr indinde mehâsinden ma'düddur; ol ecilden ahsenü'ş-şi'r ekzebühü. Ba'zıları mübâlagayı muhassinât-ı kelâmıdan add etmeyip Hassan b. Sâbit radiyallahu anh mezhebi üzere yürümüş. Ve bu mezhebin ehli indinde mübâlagâ tehvîlden gayrı iş'âr eylemez ve nâzımın mübâlagaya kaçması ihtirâ'-ı meâni-i mübtekireden acz ü kasr-ı himmetten ötürüdür. Zira mübâlagâ sınıat-ı şi'rde şâirin irâd-ı meânî-i garîbeden bulduğu vakitte güya istirâhati gibidir ki emâ'ı muhâl ve tehvîl ile işgâl eyler. Ve gâhıce mübâlagâ meânîyi hadd-i imkândan hadd-i imtinâ'a eriştirir. Pes, hadd-i imkândan hadd-i istihâleye ihrâc eyleyen mübâlagâ uyûbdandır. Ve Takiyyüddin der ki mübâlagâ envâ'-ı mehâsinindedir. Eger olmasa Kur'ân-ı Azîm'de ve Sünnet-i Nebevîyye'de vârid olmaz idi. Ve eger muhassinât-ı kelâmıdan add etmeyenleri teslîm eylesen istiâre belâgati bâtl olurdu ve rütbe-i teşbîh sâkit olurdu. Ve bu nev'e mübâlagâ tesmiyesi Kudâme'nindir. Ve bazıları bu nev'e teblîğ demişler. Ve İbnülmutez *sıfatta ifrât* diye tesmiye eylemiş ki bu tesmiye müsemmâya mutâbıktır. Lâkin nâsın ekseri Kudâme'nin tesmiyesi hafif olduğundan ona ragbet etmişlerdir. Ve bu mübâlagayı bazıları igrâk ve gulüvve karıştırmışlardır beyinlerindeki adem-i farklarından ötürü. Pes, ıstılâhta mübâlagâ mümkün-i karîb ile bir şey'in vafında ifrâttan ibârettir ki vukûu âdet ola. Ve igrâk mümkün-i baîd ile bir şey'in vafında ifrâttan ibârettir ki vukûu âdet ola. Ve gulüv bir şey'i vukûu muhâl olan şey ile vasıfta ifrâttan ibârettir. Pes, imdi mübâlagâ oldur ki mütekellim ahvâlden bir hâl zikr eder ki eger ol hâl üzere vakf eylese kifâyet edeydi. Pes onda tevakkuf etmeyip zikr eylediği ma'nâ üzerine bir şey dahi ziyâde eder ki kasd eylediği ma'nâdan eblag ola. (39a)

- el-Mümâsele:** Fenn-i bedî'de mümâsele oldur ki kelâmın elfâzı yahud bazı elfâzı fekat vezinde mümâsil ola, kâfiyede değil. Ve mümâsele ile münâsebe beyninde fark oldur ki kelimât-ı mevzûne mümâselede mütevâliye olur ve münâsebette müteferrika olur. (65a)
- el-Münâkaza:** İstılâhta münâkaza, şartı mümkün ve mastahîl olan nakîzeyn üzre ta'lîktir ki murâd müstahîl olan nakîzi ola, mümkün olanı olmaya, hatta ta'lîk adem-i vukû-ı şartı müessir ola. Bu takdirce mütekellim zâhirde nefsiñi münâkız olur Zira vukû-ı emrin şartı vukû-ı nakîzeyn iledir. (17a).
- el-Münâsebe:** Lügatte münâsebet müşâkele ma'nâsınadır. Ve müşâkele muvâfakat ma'nâsınadır. Ve bedî'de münâsebet iki nev' üzeredir. Biri meânide münâsebettir ve biri elfâzda münâbettir. Pes, münâsebet-i ma'nevîye oldur ki mütekellim kelâmını bir ma'nâ ile bed' eder ki o ma'nâya münâsib olan şey ile kelâmını temâm eder, lafız münâsebetiyle değil. (31b)
- Mürââtü'n-Nâzir:** Bu mürâât-ı nazîre *tenâsüb* ve *itilâf* ve *tevfik* ve *telfik* ve *müâhât* dahi tesmiye olunur. İstılâhta mürâât-ı nazîr oldur ki nâzım yahud nâsir bir emreyn beynini münâsibi ile cem' etmektir; tezâd ile değil ki tezâd mutâbakatta olur. Ve münâsebet gerek lafzın ma'nâya münâsebeti olsun gerek lafzın lafza münâsebeti olsun gerekse ma'nânın ma'nâya münâsebeti olsun berâberdir. Zira maksûd bir şey'i nev'â bir münâsebet olan şettâ ile cem' etmektir. Yahud vü-cûhtan bir vecih ile ol şey'e mülâyim olan şey' ile cem' etmektir. (23a)
- el-Mürâcaa:** Ba'zıları *sü'âl* ve *cevâb* tesmiye eylediler ki mütekellim kendi beyniyle gayrısının beyninde vâki olan kavilde mürâcaatı ve hadîste muhâvereyi evcez-i ibârât ve erşak-ı sebk ve eltaf-ı ma'nâ ve eshel-i lafz ile hikâye etmekten ibârettir. (14b)
- el-Müşâkele:** Müşâkele lügatte mümâsele ma'nâsınadır. Ve fenn-i bedî' istılâhında müşâkele bir şey'i lafzının gayrıyla zikr etmektir; ol gayrın sohbetinde vukûundan ötürü.(53b)
- el-Müvarebe:** Hâcet ma'nâsına irb'den müştaktır, denilmiştir. İbnü Ebil-İsba demiş ki; fesâd ma'nâsına verebe'den müştaktır. Müvârebe mütekellim te'vîl-i bâtından izhâr eylediği şey ile zâhir-i kelâmın mefhûmunu ifsâd etmege derler. Ve Takiyüddin demiş ki; hakikat-i müvârebe oldur ki mütekellim bir kelâm diye ki ol kelâm inkâr olunan şey'i mütezammın ola ve onun sebebiyle mütekellimin üzerinde müâhaze müteveccih ola. Pes, onun üzerine inkâr ile müâhaze oldukça vücûhdan bir vech-i hazf ile istihzâr oluna ki ol hazif sebebiyle müâhazeden halâs ola. Ol hazif dahi ya tahrîf-i kelime yahud

tashîf ile ya ziyâde yahud naks ile hâsıl ola. Velhâsıl bu makûle tahrîf ve tashîf misillü şey tedârikiyle medh iken zemme yahut zemm iken medhe ihtimâli olana müvârebe derler. (16b)

el-Müvârede: Fenn-i bedî'de müvârede oldur ki iki şâir bir beyitte yahud bazı beyitte lafzen ve ma'nen tevârüd ede. Biri ol birinden akdem ve rütbe-i nazmda a'lâ olur ise onun sebki hükm olunur ve illâ her birinin nazm eylediği şeydir. (83b)

el-Müzâvece: Fenn-i bedî'de bu nev'a müzâvece ve izdivâc tesmiye ederler. Lügatte iki şey birbirine iktirân ve izdivâc etmesine izdivâc ve müzâvece derler, zevcleşmek yani çiftleşmek manasına. Ve istilâh-ı fenn-i bedî'de müzâvece oldur ki mütekellim şart ve cezâda iki nev'i müzâvic ola. ...Bu misâller sâhib-i Mutavvel'in tafsilinin hilâfınca dır. Zira onların indinde müzâvece şart ve cezâda vâki olan iki ma'nânın üzerlerine bir şey'in müteretteb olmasıdır. Bu ise kavli-bihterîn tasavvur olunur. (92a)

Nefyü's-şey' bi-îcâbihi: Istilâh-ı bedî'de nefyü's-şey' bi-îcâbihi oldur ki mütekellim zâhir-i kelâmında bir şey isbât eyleye ve ol şey'in sebebinden olan şey'i mecâzen nefy eyleye ki bâtın-ı kelâmında menfî olan şey hakîkatte isbât eylediği şey ola. (45a)

en-Nesak: Fenn-i bedî'de *hüsn-i nesak* ve *tensîk* mehâsin-i kelâmdandır. Ve nesak ve tensîk oldur ki mütekellim nesirde ve şâir nazımda kelimât-ı mütevâliyât getire ki telâhüm-i selîs ve müstahsen ola, maîb ve müstahsen olmaya ve cümleleri ve müfredâtı birbirine müttesak ve mütevâliye ola ki beyit onun birinden münferid olsa nefsiyle kâim ola ve ma'nâsı lafzına müstakil ola. (84b)

en-Nevâdir: Bu nev'-i nevâdire ba'zıları *igrâb* ve *turfe* tesmiye eylemişler. Bedî'de nevâdir oldur ki şâir bir ma'nâ getire ki killet-i isti'mâlin-den ötürü istigrâb oluna misli istimâ' olunmadığından ötürü değil. Bu ise Kudâme'nin ihtiyârıdır. Lâkin ulemâ-yı bedîin ekseri ta'rîfte bunun gayrını ihtiyâr etmişler. Zira ma'nâ garîb olmaz meger misli istimâ olunmaya. Ve Zekiyüddin nevâdir ta'rîfinde Kudâme'nin ihtiyârından akreb ve ondan eblag ve nüfûsta evfâ ta'rîf eylemiş ve demiş ki şâir bâbında garîb olmayan bir ma'nâ-yı meşhûru kasd edip ve ondan gayrıya vâki olmayan bir ziyâde ile ol ma'nâda igrâb eder ki ol ziyâde sebebiyle ol ma'nâ-yı meşhûr garîb ola. Ancak şâir ol ma'nâ ile müteferrid ola, her nutk eden değil. (39a)

en-Nezâhet: Istilâhta nezâhet ilm-i bedî'de bir ilm-i garîbdır ki ma'nâ-yı hicvi mutazammın olan kelâmın lafzını fuhuştan nezîh etmektir. (11a)

Reddü'l-acüz ale's-sadr: Bu nev'e reddü'l-acüz ale's-sadr diye müteah-hirîn tesmiyesidir ki makûle lâyıktır. Bu dahi üç kısımdır ki kısım-ı evveli beytin sadrında, yani evvelinde olan kelime acüzünde, yani âhirinde olan kelimeye muvâfık yahud mucânis ola. Ve ikinci kısım oldur ki beytin âhir kelimesi evvel kelimesine muvâfık ola. Ve üçüncü kısmı oldur ki beytin âhir kelimesi beytin bazı kelimesine muvâfık ola kangı mevzi'de olursa olsun. (18a)

er-Rücû': Fenn-i bedî'de nev'-i rücûa bazıları *istidrâk* ve *i'tirâz* tesmiye ey-lemişler. Lâkin *istidrâk* ve *i'tirâz* tesmiyesi sahîh değildir. Ve Ta-kiyyüddin demiş ki bu nev'-i rücû'la *selb* ve *îcâb*ın beyninde fark yoktur. Nitekim Ebu Hilâl Askerî demiş ki *selb* ve *îcâb* mütekellim kelâmını bir şey'in bir cihetten nefy üzerine ve cihet-i uhrâdan isbâtı üzere binâ etmekten ibârettir. Ve Kadı Celâleddin-i Kazvîni demiş ki rücû kelâm-ı sâbık üzere naks ile avdet etmekten ibârettir. (61a)

es-Seci': Fenn-i bedî'de nev'-i seci' *sec'u'l-hamâm*'dan me'hûzdur. Ve *seci'* lafzında ihtilâf olunmuş, *fevâsıl-ı Kur'ân'a* *escâ'* denilir mi denilmez mi? Bazıları câiz görmüş bazıları men' eylemiş. Cenâb-ı Bârî'nin "Kitâbun fussilet âyâtühü" kavli-i şerîfine temessük ile *fevâsıl* tesmiye eylemişler. Ve *seci'* dört kısımdır ki *sec'-i mutarraf* ve *sec'-i mütevâzî* ve *sec'-i muşattar* ve *sec'-i murassa'*dır. Pes, kısım-ı evveli ki *sec'-i mutarraftır*, oldur ki mütekellim *eczâ-i kelâm*da yahud bazısında *vezn-i arûziyye* ile *mevzûn* olmayan ve *aded-i muayyende* mahsûr olmayan *escâ'* getirir ki *escâ'*ın harf-i revisi kâfiyenin harf-i revîsi ola. İkinci kısmı *sec'-i mütevâzî*dir. *Sec'-i mütevâzî* oldur ki *karfineden* olan lafza-i âhara *vezinde* ve *revîde* muvafakatla bir birine müttefik ola. Ve *sec'*in üçüncü kısmı *sec'-i muşattardır*. *Sec'-i muşattar* oldur ki beytin her nısfında yani her *mısrâ*nda ikişer kâfiye ola ki *mısrâ-ı evvelde* olan kâfiyeler *mısrâ'-ı sânde* olan kâfiyelere *mugâyir* ola. Dördüncü kısmı *sec'-i murassa'*dır ki *tarsî'* nev'inde tafsîl olundu. (90b)

Selâmetü'l-ihtirâ': Fenn-i bedî'de *selâmet-i ihtirâ'* oldur ki şâir şi'rinde bir *ma'nâ* *ihtirâ'* eyleye ki ol *ma'nâ* ondan mukaddem *sebkât* etmemiş ola. (82a)

es-Selb ve'l-Îcâb: Ebi Hilâl Askerî *selb* ve *îcâb* ta'rîfinde demiş ki, mütekellim kelâmını bir şey'in bir cihetten nefy üzerine ve cihet-i uhrâdan isbâtı üzerine binâ kılmaktan ibârettir. Ve Zekiyyüddin *selb* ve *îcâb* ta'rîfinde demiş ki, *mâdih* *memdûhunu* bir sıfat ile *ifrâd* eder ki ol sıfatta ol *memdûhun* gayrısı şerîk olmaya. Pes, evvel-i kelâmda ol sıfatı *cemî'* *nâstan* nefy edip ondan sonra *memdûhuna* isbât eyleye. (58a)

- es-Sühûlet:** Fenn-i bedî'de sühûleti bazıları bâb-ı *zerâfete* ilhâk ve bazıları *in-sicâma* iştirâk i'tibârın etmişler. Ve İbn Sinân Haffâcî sühûlet ta'rîfinde demiş ki sühûlet şâir elfâz-ı sheleyi getirmektir ki edebde ednâ zevki olanın indinde ol elfâz-ı shele gayrı üzerine mütemeyyize ola ki rikkat-i hâssa ve selâmet-i tab' ve hüsn-i reviyet üzerine dâlle ola. (98b)
- et-Ta'dîd:** Bu nev'a İmam Fahr-ı Râzî ve gayrıları ta'dîd ve bazıları *i'dâd* diye tesmiye eylemişler. Fenn-i bedî'de ta'dîd mütekellim siyâk-ı vâhid üzere esmâ-i müfredenî ikâ etmekten ibârettir. Ve siyâk-ı vâhid üzere olan esmâ-i müfredenin ikâında *izdivâc* yahud *mutâbakat* yahud *tecnîs* yahud *mukâbele* riâyet olunur ise gâyet-i hüsnde olur. (85a)
- et-Ta'lîl:** Fenn-i bedî'de ta'lîl oldur ki mütekellim bir hükm-i vâkiin yahud mütevakkin zikrini murâd eder ve zikrinden mukaddem illet-i vukûunu takdîm eder, illetin rütbesi ma'lûl üzerine mütekaddim olduğundan ötürü. (85b)
- et-Ta'rîz:** Fenn-i bedî'de ta'rîz beyânda bir nev'-i latîftir ve ta'rîfi oldur ki mütekellim bir şey'i tasrîh etmeyip *kinâye* vechiyle zikr eder ki ol kinâye olunan lafzı sâmi nefsinde alıp mütekellimin ol kelâmından maksûdunu fehmeder. (89b)
- et-Tâat ve'l-İsyân:** Denilmiştir ki fenn-i bedî'de tâat ve isyân nev'-ini Ebülalâ, Ebuttayyib Mütenebbî'nin ...beytinden istinbât edip tâat ve isyân tesmiye eylemiş ve demiş ki... (burada bir tarif yapılmamış, Arapça olduğu için aktarmadığımız misalin izahı ile iktifâ edilmiştir.) Ve denilmiştir ki bu tâat ve isyân nev'i Ebülalâ'dan mukaddem ve sonra kütüb-i bedî'de işitilmedi, vukû kalîl ve ittifâkı müteazzir olduğundan ötürü belki nedret üzre Mütenebbî'nin şi'rinde vâki olmuş. (86b)
- et-Tafsîl:** Fenn-i bedî'de tafsîl oldur ki şâir mütekaddim olan bir beytin şatrını, yani nısfını gerek sadr-ı beyit olsun gerekse acüz olsun ol şatr-ı beyti tevtiede hüsn-i tasrîften sonra kelâmını tafsîl getire. (37b)
- et-Tahyîr:** Bedî'de sanat-ı tahyîr oldur ki şâir bir beyit getire ki nice kâfiye ile kâfiyelenmek câiz ola ve ol kâfiyelerden bir kâfiye-i müraccaha tahyîr eyleye ki tahyîri hüsn-i ihtiyârına delâlet eyleye. (11b)
- et-Taksîm:** Istilâhta egerçi ibâreti muhtelefün-fihtir, lâkin cümlesi maksûd-ı vâhide râci'dir ki taksîm müteaddidi zikirden sonra müteaddidin her birine lâyık olan şey'i ale't-ta'yîn ona izâfe etmekten ibârettir. Ve Sekkâkî demiş ki, iki cüz' sâhibi yahud ziyâde eczâ sahibî olan bir

şey'i mütekellim zikirden sonra eczânın her birine onun indinden münâsib ve lâıyk olanı izâfe etmekten ibârettir. Ve bazıları demiş ki, taksîm oldur ki, mütekellim müteaddidî yahud müteaddid hük-münde olan şey'i murâd ettikten sonra müteaddidin her birinin hükümünü ale't-ta'yîn zikr etmekten ibârettir. Ve Zekiyyüddin demiş ki, taksîm mütekellimin ma'nâda âhiz olduğu aksâmı istîfâsından ibârettir, (58b)

et-Tarsî': Fenn-i bedî'de tarsî' oldur ki beyt-i nâzımın mısırâ-ı evvelinde yahud nesrin fıkra-i ûlâsında vâki olan her bir lafız mısırâ'-ı sânde yahud fıkra-i sâniyede mukâbilesinde vâki olan lafza vezinde ve harf-i revîde muvâfık ola. Ve eger tarsî' ile ziyâde-i bedîyye dahi olursa *tıbâk* yahud *mukâbele* yahud *cinâs* gibi, kelâmın hüsnünde ziyâde ola (89b)

et-Tasrî': Fenn-i bedî'de nev'-i tasrî' sadr-ı beytin âhir-i cüz'ü ve acüz-i beytin âhir-i cüz'ü kâfiyede müstevî olmaktan ibarettir. Yani vezinde ve harf-i revide ve i'râbda berâber olmaktır. Nitekim metâli-i kasâidde ve vasatında olması elyaktır. (61a)

et-Tatrîz': Fenn-i bedî'de tatrîz oldur ki mütekellim yahud şâir zevât-ı gayr-ı mufassaladan bir cümlelin zikrini getirip ondan sonra sıfâttan bir sıfat-ı mükerrere ile ol cümleden ihbâr eyleye ki ol sıfatın tekrârı ol cümlede takrîr ve takdîr olduğu aded hisâbınca ola. (68b)

et-Teattuf': Fenn-i bedî'de teattuf bir lafzı bir beyitte bi-aynihi îade etmede *terdîde* şebîhtir. Ve beyinlerinde fark oldur ki teattufta şart oldur ki kelimeteynin biri mısırâ-ı evvelde ve biri mısırâ-ı sânde ola. (86a)

Tecâhülü'l-ârif': Takiyyüddin demiş ki bu nev'e tecâhülü'l-ârif İbnü'l-Mu'tez tesmiyesidir. Ve Sekkâkî bu nev'e bir nükteden ötürü *ma'lûmu gayr-ı ma'lûm mesâkına sevk* diye tesmiye eylemiş. Bu ise mütekellime bildiği şeyi bilmez süâli gibi süâl etmekten ibârettir ki mütenâsibeynin beyinlerinde vâki olan şol şiddet-i şibhi ibhâm içindir ki ol şiddet-i şibh müşebbehin müşebbehün bihe iltibâsını onun indinde ihdâs eyleye. Ve bunun fâidesi ma'nâda mübâlagadır. (21b)

et-Tecrîd': Lügatte tecrîd yalnızca etmek ma'nâsınadır. Fenn-i bedî'de tecrîd sâhib-i Telhîs'in ta'rîfi üzere sıfat sâhibi emirden ol emr-i misli ol sıfâttan bir emr-i âhar intizâından ibârettir ki fâidesi ol sıfatta mübâlagadır. (92b)

et-Tecziye': Fenn-i bedî'de tecziye oldur ki mütekellim bir beyti getirip ve cemî-i beyti eczâ-ı arûziyye ile tecziye eder ve her cüz'ün cüz'eyn-i muhtelifeyn olmak üzere tescî' eder ki cüz'eyn-i muhtelifeynin cüz'-

i evveli beytin harf-i revîsine muhâlif olup cüz'-i sânsî beytin harf-i revîsine muvâfık ola. (92b)

Tedbîc : Fenn-i bedî'den tedbîc oldur ki nâzım yahud nâsir elvân zıkr ede ki ol elvân ile *tevriye* yahud *kinâye* kasd eyleye, yani ol elvânın zikri ile teşbîhten yahud medihten yahud vasıftan yahud bunların gayrı olan agrâzdan olan eşyâdan kinâye yahud tevriye kasd eyleye. (97a)

et-Tefrî': Fenni- i bedî'de tefrî' oldur ki şâir yahud mütekellim mâ ile menfî olan bir isim ile kelâmını musadder kıldıktan sonra ol ism-i menfîyi fahr yahud nesîb yahud gayrı yönünden ahsen-i evsâfıla vasf ettikten sonra ef'al-i tafdîl ile ol isimden haber verip ondan sonra gelen min lafzını medh yahud zem yahud gayrılarıyla olan maksûd üzerine idhâl eyler ve mecrûr ef'al-i tafdîle müteallik olup ism-i mecrûr ism-i menfî beyninde müsâvât hâsıl olur. Zira harf-i nefy efdaliyeti nefy etmekle beynehümâda müsâvât bâkî olur. (84a)

et-Tefrîk: Lügatte tefrîk ayırmak ve dağıtmak ma'nâsınadır ki ictimâin zıddıdır. Ve ıstılâh-ı bedî'de tefrîk oldur ki mütekellim yahud şâir bir nev'den iki şey getirip ve akabinde beyinlerine şol tebâyün ve tefrîki ikâ eder ki medihten yahud zemden yahud agrâz-ı edebiyye sadedinden olan şeyde ziyâde ve terşîh ifâde eder. (33a)

et-Tefsîr: Bu tefsîre bazıları *tebyîn* tesmiye eylemişler. Pes, fenn-i bedî'de tefsîr oldur ki mütekellim kelâmında yahud şâir bir beytinde bir ma'nâ irâd eyleye ki eger kelâm evvelinde tefsîre muhtâc ise fahvâ-yı kelâmı yahud beyti bilmekte bakıyye-i beyte fehm müştegil olmaya. Ve bu tefsîr gâhîce şarttan ve şart ma'nâsına olan şeyden sonra gelir ve gâhîce câr ve mecrûrdan sonra gelir ve gâhîce haberi tefsîr olan mübtedâdan sonra gelir şol şartla ki müfessîr mücmel ve müfessîr mufassıl ola. Ve tefsîr ile *izâh*ın beyninde fark oldur ki tefsîr icmâli tafsîl eder, izâh ise işkâli ref' eder. Zira kelâmdan müfessîr olan şeyde işkâl olmaz. (82b)

et-Tefvîf : Fenn-i bedî'de tefvîf oldur ki şâir agdâb-ı meşakketten nâşi meâniden bir ma'nâ ihtirâna ve ahsen-i elfâza dest-res bulamayıp maglûb oldukta nâzımın tarîk-i akâdeye irşâd ede. Ya'nî şâir medihte yahud gazelde yahud gayrı fünûndan kelimât-ı meânî-i şettâ getirir ki birbirinden münfasıl ve vezinde mütesâvi ola ve gâliben mütezâddeyn ola. (16a)

et-Tegâyür: İstılâh-ı bedî'de tegâyür şol telattufa tesmiye olunmuş ki şâir kendi zemm ettiği şeyi yahud gayrısı zemmettiği şeyi medha tevassul ile telattuf eyleye.(15b)

- Temkîn :** Fenn-i bedî'de temkîne ba'zıları *îtilâf-ı kâfiye* diye tesmiye etmişler. Ve temkîn oldur ki nâsir sec'a-i fıkrası için ve nâzım kâfiye-i beyti için bir kelâma temhîd eyleye ki onda seci' yahud kâfiye mekânında mütemekkin ve karârında müstekırra olup gayr-ı nâfire ve gayr-ı muztaribe ola ve fıkranın yahud beytin lafzına ve ma'nâsına tealluku olmayan şey'i müsted'î olmaya şol haysiyet ile ki münşid-i beyit kâfiyeyi yahud sec'ayı tekellüm etmeden sükût eylese sebkât eden elfâzın delâletinden zihn-i sâmi' sec'a-ı fıkraya yahud kâfiye-i beyte intikâl ede. (95a)
- et-Temsîl:** Temsîl denilmiş ki lafzın ma'nâ ile îtilâfından ibârettir. Bazılar demiş ki; temsîl oldur ki bir lafz ile bir ma'nâyı murâd etmektir ki ol lafız ve ol lafzın karîbi bi-hasebi'l-vaz' ol ma'nâya delâlet eyleye; belki lafız irdâfından bir lafız getire ki ma'nâ-yı murâd misâl ola. (24a)
- et-Tenkît:** Fenn-i bedî'de tenkît mütekellim bir şey'in zikrini kasd etmekten ibârettir ki eger ol maksûd olan şeyde bir nükte olmasa ki ihtisâs-ı zikri müraccâh olsa sâir şeyler dahi onun meseddine sedd olaydı. (69a)
- et-Terdîd:** Terdîd oldur ki nâzım bir beyitte bir lafzı bir ma'nâya ta'lik eder, ondan sonra ol beyitte ol lafzı bi'aynihi terdîd eder. Ve Takiyyüddin demiş ki; terdîd ve *tekrârın* tahtlarında emr-i kebîr yoktur. Ve bunların beyinleriyle sâir envâ-ı bedî' beyinlerinde kurb u nisbet yoktur, kadirlerinin inhitâtından ötürü. Eger muâraza olmasa bedîyyemde taarruz etmez idim. Ve Zekiyyüddin demiş ki; tekrâr ile terdîdin beyinlerinde fark vardır. Eger beyitte tekerrür eyleyen lafız ma'nâ-yı zâyid ifâde eylemeyip ma'nâ-yı evvelin aynı olursa tekrâr olur. Ve eger beyitte terdîd olunan lafız ma'nâ-yı evvelin gayrı bir ma'nâ ifâde eder ise terdîd olur ki bu takdîr üzre terdîd için tekrâr üzre ba'zı meziyyet mütemeyyiz olur. (30a)
- et-Terşîh:** Fenn-i bedî'de terşîh oldur ki mütekellim bir kelime getire ki envâ'-ı mehâsinden bir nev'e sâlih olmaya hatta bir kelime getire ki ol kelimeyi terşîh yani terbiye ve te'hîl eyleye. *Tevriye* ile terşîhin beynindeki fark iki vecihtendir. Biri envâ'-ı bedî'dendir ki terşîha muhtâc değildir. Ol ise tevriye-i mücerrede-i mahzadır. Ve ikincisi ol terşîhtir ki tevriyeye muhtas olmaz. Bakıyye-i envâ'-ı bedî' bunun gibi değil, belki *mutâbakat* ve *istiâre* ve bunların gayrı olan envâ'-ı bedîin ekserinde terşîh âm olur. (66b)
- et-Tertîb:** Fenn-i bedî'de tertîb oldur ki şâir evsâf-ı şettâyı mevsûf-ı vâhid için bir beyitte yahud bir beyitte ve mâ-ba'dinde ale't-tertîb îrâd eyleye. Ve tertîbi hilkat-i tabîatten olup nâzım hilkat-i tabîatten ziyâde bir

vasıf ona idhâl eylemeye, yani zihinde ve ıyânda ilminin bulunduğu vasf-ı zâyidi ona idhâl eylemeye. (62a)

et-Teshîm: Fenn-i bedî'de teshîm şol sevbi müsehhemden me'hûzdur. Ve müellifinin bazıları teshîm ile *tevşîh* nev'lerini şey'-i vâhid kılmışlar. Lâkin beyinlerinde fark oldur ki tevşîh kâfiyenin gayrına delâlet eder. Ve ta'rîfi oldur ki kelâmdan bir şey tekaddüm eyleye ki teahhur eyleyen üzerine gâhîce ma'nâ ile delâlet eyleye ve gâhîce lafz ile delâlet eyleye. (kenarda: Ve fenn-i bedî'de *irsâd* ve teshîm oldur ki fıkranın yahud beytin acüzünden evvel bir lafz îrâd oluna ki ol lafz acüz üzerine delâlet eyleye ki acüz beytin yahud fıkranın âhir kelimesidir. Yani ol lafz-ı teshîm harf-i revî bilindiği vakitte beytin yahud fıkranın acüzüne delâlet eyleye.) (68a)

et-Tesmît: Fenn-i bedî'de tesmît oldur ki şâir bir beyti dört bahş edip üç bahşı asl-ı kâfiye-i beyte muhâlif bir seci' üzerine ola. Ve tesmît ve *tescî'* beyninde fark oldur ki tesmît eczâsı beytin revîsi üzre olmak gayr-ı mültezim olmaktır. Ve eczâsı mevzûn olmaktır ki adedi mahsûr ola. Ve İbni Ebilîsba demiş ki, kâfiye-i beyit ile escân beyninde muhâlefet ancak kâfiye semt gibi ve eczâ-yı seci' habb-ı ikd menzilesinde olsun içindir. Ve eczâ-yı tesmîttan murâd bazı eczâ-yı taktî'dir ki tesmît-i teb'îz tesmiye olunur. Ve tesmîttan bir nev'-i âhar dahi vardır ki tesmît-i taktî' tesmiye olunur. Ve tesmît-i taktî' oldur ki sec'-i cemî'-i eczâ-yı tef'îl beyt-i kâfiyenin revîsine muhâlif revî üzere ola. (91a)

Teşâbühü'l-Etrâf: Teşâbühü'l-etrâf tesmiye olunan tekaddüm eden mürâcaat misillidir. Lâkin teşâbüh-i etrâf lafz-ı kâfiyeyi evvel-i beyitte getirmek gerek. Ve bu nev'in ismi sîn-i mühmele ve gayn-ı mu'ceme ile *tesbîg* imiş. (15b)

et-Teşbîh: Takiyyüddin demiş ki; teşbîh ve istiâre agmazı avzaha ihrâc ve baîdi karîb ederler. Cürcânî demiş ki teşbîh ve temsîlin her biri sûret ile ve sıfat ile olur ve gâhîce hâl ile olur. Ve bu teşbîh ve temsîlin sıfatı erkân-ı belâgatten bir rükündür. Ve teşbîhin erkânı dörttür. Meselâ "Zeydün fi'l-hüsn ke'l-kamer" (Zeyd güzellikte kamer gibidir.) Rükni evveli müşebbehtir ki Zeyd'dir ve rükni sâni müşebbehün-bih'tir ki kamer'dir ve rükni sâlisi müşebbih'tir ki mütekellimdir ve rükni râbi teşbîh'tir ki mezkûru şibhe ilhâktan ibârettir. Teşbihte şurût-ı lâzimedendir ki belîğ dünü a'lâya teşbîh eyleye murâdı medih olduğu vakitte, meger hiciv murad ettiği vakitte a'lâyı duna teşbîh eyleye. Ve ashâb-ı meânî ve beyân inân-ı kelâmların meyâdîn-i hudûd-ı teşbîhte itlâk ve takrîrlerin ittifâk eylediler ki teşbîh ma'nâda bir emri bir emre müşâreket üzerine delâletten ibârettir. Rümmanî demiş ki; iki şeyin biri âharının bir

halde meseddini sedd eylemek üzere akidden ibarettir. Bu ise şol teşbîh-i âmmdır ki teşbîh-i belîğ ve gayrı tahtinde dâhildir. Teşbîh-i belîğ ise hüsn-i te'lîf ile aymazı evzaha ihrâcdan ibârettir. Ve ba'zıları demiş ki teşbîh bir şey'in evsâfından bir vasıfta olan iki şeyin iştirâki üzerine delâlet ibârettir. İbni Reşîk demiş ki; teşbîh bir şey'i cihet-i vâhideden müşâkil ve mukârib olduğu şey ile sıfatlamaktır. Zira eger münâsebet-i külliye ile bir şey bir şeye münâsib olsa ol şey ol bir şey olmuş olur. Bazıları demiş ki, aslında iştirâk ve keyfiyette kuvvet ve zaaf yönünden ihtilâf üzere bir sıfatta olan iki şeyin ednâsını a'lâsına ilhâk etmekten ibarettir. Bu zikrettiğimiz teşbîhin hadd-i muayyenidir. İbni Ebilısba, Rümmanî'den teşbîhin bir haddini îrâd etmiş ki hüsnü bu hadd üzere zâiddir. Yani demiş ki teşbîh ikidir. Biri nefislerinde müttefik olan iki şeyin teşbîhidir. Cevheri cevher ile teşbih gibi. (Nil nehri firat nehri gibidir.). Ve arazı araz ile teşbîh gibi. (Yanağın kırmızılığı gülün kırmızılığı gibidir). Cismi cisme teşbîh gibi (Zeberced zümürd gibidir.) Ve teşbîhin ikincisi zât ile muhtelif olup bir ma'nâda müşterek olan iki şey'in teşbîhidir. "Hâtem kel-gamâme" (Hâtem -cömertlikte- bulut gibidir.) gibi. Teşbîh-i ittifâk *hakîki* ve teşbîh-i ihtilâf *mecazî*dir ki ondan murâd mübâlagadır. Ve ilm-i bedî'de vâki olan teşbîh dört kısımdır ki kısım-ı evveli mahsûsu mahsûsa teşbîhtir. Ve kısım-ı sânsi ma'kûlu ma'kûla teşbîhtir. Ve kısım-ı sâlisi ma'kûlu mahsûsa teşbîhtir. Ve kısım-ı râbii mahsûsu ma'kûla teşbîhtir. Bu kısım-ı râbi ashâb-ı meânî ve beyân indinde ne kadar câiz değil ise de. Ulûm-ı akliyye havastan müstefâde ve havâstan müteheyye olduğundan ötürü ol ecilden "Men feкаде hissene feкаде ilmene" (Hissini kaybeden aklını kaybetmiş demektir.) denildi. Lâkin mahsûsu ma'kûle teşbihte vech-i savâb oldur ki belîğ ma'kûlu mahsûs takdir eder. Ve asl-ı mahsûsu tarîk-i mübâлага üzere onun fer'î kıldıktan sonra teşbîh sahîh olur. (34b).

Teşbîh-i şey'eyn bi-şey'eyn: İki şey'in iki şey'e teşbîhi leff ü neşirden bir nev'dir. (26b)

et-Teşrî: Bu teşrî sanatı İbn Ebi'l-Isba *tev'em* tesmiye eylemiş ki tesmiyesinin müsemâyâ mutâbakatını murâd etmiş, zira nev'in şartı oldur ki şâir şî'rini evzân-ı arûzdan iki vezin üzerine ve iki kâfiye üzerine binâ eyleye ki beytin âhirinden bir cüz'ü yahud iki cüz'ü iskât olursa vezn-i evvelden gayrı bir vezn-i âhardan ola. Ve bu teşrî sanatı tekellûf ve teassûf ile nazımda olur, nesirde hüsn değildir. Hüsnü nazımdadır ki bir vezinden bir vezne intikâl ile hûş-âyende olur. Ve bu nev'de evsa'-ı buhûr recezdir ki tâm ve meczû ve

meştûr ve mehnûk isti'mâl olunur ki bir beyitte dört kâfiye icrâsı mümkündür. (20b)

et-Teştîr: Istilâhta teştîr oldur ki şâir beytini her mısırânın nısfından ikişer bölük böldükten sonra mısırânın her şatırını tasrî eder. Lâkin beyitten her şatırın kâfiyesini âharın kâfiyesine muhâlîf eder ki her şatır karındaşından mütemeyyiz olsun. (24a)

et-Tetmîm: Bedî'de tetmîm, nazım ve nesirde bir kelime ityânından ibârettir ki ona ol kelime tarh olunsa ma'nâ-yı kelâmın hüsnî nâkıs ola. Bu dahi iki nev'dir. Bir nev'i meânîde ve bir nev'i elfâzda olur. Pes, meânîde olan nev'i ma'nâda tetmîmdir. Ve elfâzda olan nev'i vezni tetmîmdir. Ve bunda murâd tetmîm-i ma'nâdır ki mübâlaga ve ihtiyât için gelir. (21a)

et-Tevcîh: Istilâhta tevcîh bir kelâma ihtimâl-i mutlak ile ma'nâdan iki vecih muhtemel olmaktır ki medh ile yahud zem ile mukayyed olmaya; belki ikisine ihtimâli ola. Ve tevcîh ayn-ı îhâm-ı mütekaddimîndir. Zira ıstılâhta ta'rîfleri birdir. Lâkin bu kadar vardır ki tevcîh üzerine istişhâd eyledikleri îhâma ahaktır..... (Bir gözü kör terzinin diktığı elbise dolayısıyla söylenen: Keşke iki gözü müsavi olaydı.) beytini istişhâd eylemişlerdir. Bu makûle mefhumlara tevcîh tesmiyesinden *îhâm* tesmiyesi elyaktır. Denilmiş ki bunda mutâbakat tesmiyesi ehl-i zevke hafî değıldir ki Zekiyüddin İbni Ebi'l-Isba'ın mezhebi budur. Amma müteahhirîn indinde tevcîh oldur ki mütekelim kelâmının ba'zını yahud cümlesini ıstılâhan esmâ-i mütelâimeye tevcîh etmektir. Ol esmâ-i mustalaha-i mütelâime esmâ-i a'lâm-dan yahud kavâid-i ulûmdan yahud bunların gayrından ola ki tevcîhi lafzın ma'nâsına ma'nâ-yı sâni min-gayrı iştirâk-i hakîkî mutâbık ola, tevriyenin hilâfınca. Bu ise Şeyh Safiyüddin mezhebîdir. Ve bazıları nev'-i tevcîhi tevriyede idhâl eylemişler. Halbuki tevcîh *tevriyeden* değıldir. Zira beyinlerinde iki vecih ile fark vardır ki biri tevriye lafz-ı müşterek ile olur. Tevcîh ise lafz-ı mustalah ile olur. Ve ikinci fark tevriye lafz-ı vâhid ile olur. Tevcîh ise lafız ile olmaz belki elfâz-ı mütelâime ile sahih olur. (24b)

et-Tevhîm: Denilmiş ki fenn-i bedî'de nev'-i tevhîm ve nev'-i *terşîh* gerek idi ki bâb-ı tevriye silkinde muntazım olup tevhîm îhâm ile ve terşîh tevriye-i mürâşşaha ile zikr oluna. (71b)

et-Tevlîd: Bedîyyâtın nev'-i tevlîd iki nev'dir; biri elfâzdan ve biri meânîden tevlîddir. Denilmiş ki elfâzda olan tevlîdi terk etmek isti'mâlınden evlâdır. Zira sirkate karîbdir. İllâ bu kadar vardır ki nâzım bir gayrısının şî'rine bir lafzı isti'zâb edip ma'nâ-yı evvelinden bir gayrı bir ma'nâyı şî'rinde tazmîn eder. Ve tevlîdin ikinci nev'i ki

meânîden tevlîddir ki makbûl olan oldur. Şâir kendiden mukaddem olan şâirin kavlinden vâki' olan meânîden bir ma'nâyâ nazar edip ol ma'nâyı kendi şi'rinde isti'mâle muhtâc oldukta ol ma'nâyâ nazar edip ol ma'nâyı kendi şi'rinde isti'mâle muhtâc oldukta ol ma'nâyı şi'rinde îrâd eder ve beynehümâda bir ma'nâ-yı âhar dahi tevlîd ettirir. (56b)

Tevriye: Bu nev'e *tevriye* ve *îhâm* ve *tevcîh* ve *tahyîl* dahi derler. Lâkin müsemnâyâ kurb-ı mutâbakatından ötürü *tevriye* tesmiyesi evlâdır. Zîra *tevriye* "verreytü'l-habere *tevriyeten*"den masdardır ki "verreytü'l-haber" ma'nâsı "istetertühü ve azhertü gayrehü" (Onu gizledim ve ondan başkasını öne çıkardım) demektir. Güyâ mütekellim haberi izhar etmemek haysiyyetiyle verâsında kılmaktır. Ve ıstîlâhta *tevriye* oldur ki, mütekellim bir lafz-ı müfred zikr ede ki onun iki ma'nâ-yı hakîkisi ola, yahud bir ma'nâ-yı hakîkisi bir ma'nâ-yı mecâzîsi ola ki ol iki ma'nânın biri karîb olup lafzın delâleti onun üzerine zâhir ola ve ma'nânın baîd olup lafzın delâleti onun üzerine hafî ola ve mütekellim ma'nâ-yı baîdi murâd edip ma'nâ-yı karîbi ile ondan *tevriye* eyler ki sâmi vehle-i ûlâda ma'nâ-yı karîbi murâd etmiş tevehhüm eder, hâlbuki murâd-ı mütekellim ma'nâ-yı baîdidir. Ol ecilden bu *tevriyeye* îhâm tesmiye olunur. Ve Şeyh Salâhaddin-i Safedî demiş ki; ilm-i bedî'den nâdirü'l-vukû ve resîde-i müstahîlû'l-memnû olan nev'-i *tevriye* ve *istihdâm*dır. Ve Zemahşerî demiş ki; ilm-i beyânda bu bâb-ı *tevriyeden* edak ve eltaf bir bâb bilmeyiz. İmdi *tevriye* dört nev'dir ki birine *tevriye-i mücerrede* ve birine *tevriye-i müraşşaha* ve birine *tevriye-i mübeyyene* ve birine *tevriye-i müheyeye* derler. Pes nev'-i evveli ki *tevriye-i mücerrededir* *tevriye-yi mücerrede* oldur ki onda levâzim-i müverrâbihin ya'nî ma'nâ-yı karîbden bir lâzım zikr olunmaya ve dahi levâzim-i müverrâ-anhtan ya'ni ma'nâ-yı baîdden bir lâzım zikr olunmaya ve bu nev'in a'zam-ı emsilesi Cenâb-ı Bârînin "er-Rahmân ale'l-arş'istevâ" kavli-i şerîfidir. Ve *tevriyenin* ikinci nev'idir ki *tevriye-yi müraşşahadır*; *tevriye-yi müraşşaha* oldur ki ondan müverrâ-bihin lâzımı *tevriye* lafzından evvel yahud sonra zikr oluna. Ve *müraşşaha* tesmiyesi müverrâ-bihin lâzımın zikriyle takvîyetinden ötürüdür. Ve *tevriyenin* üçüncü nev'i *tevriye-yi mübeyyinedir*. *Tevriye-yi mübeyyine* oldur ki *tevriye* lafzından evvel yahud sonra müverrâ-anhın lâzımı zikr oluna. *Tevriyenin* dördüncü nev'i *tevriye-yi müheyee*dir. Pes, *tevriye-yi müheyee* oldur ki onda *tevriye* vâki olmaya, ve *tehyie* vâki olmaya meger *tevriye* evvel yahud sonra *tevriyeyi müheyee* olan bir kelime ile *tevriye* fehm ola yahud *tevriye* iki lafızda ola ki lafzın biri olmasa âharında dahi *tevriye müheyee* olmaya. (48b)

et-Tevşî': Lügatte tezyîn ma'nâsına dahi gelir. Lâkin Takiyyüddin demiş ki tevşî' veşî'adan me'hûzdur ki mutlak büredde bir tarîkat ma'nâsı-nadır. Güya şâir beytinin âhirinden mâ-adâsını imhâl ve âhirinde bir tarîkat getire ki mehâsinden addoluna. Ehl-i bedî'inde bu tevşî' ondan ibârettir ki şâir yahud mütekellim acüzün sadrında bir ism-i müsennâ getirip ondan sonra iki müfred olan iki isim getire ki ol müsennânın aynı ola. Ve ikinci müfred beytin yahud kelâmın kâfiyesi olup güyâ ol iki ism-i müfred ol ism-i müsennânın tefsîri ola. *Leff ü neşirden* farkı oldur ki tevşî'in leffi ancak müsennâ ola, ve neşri iki isim olup kelâmın acüzünde biri kâfiye ola. *Leff ü neşirde* ise iki olmak şart değil ve kelâmın âhirinde birisi kâfiye olmak şart değildir. (32b)

Tevşîh': Bu nev'e tevşîh tesmiyesi kelâmın evveli âhirine dâl olduğundan ötürüdür. Bazıları demiş ki tevşîh beytin evvelinde bir ma'nâ ola ki ol ma'nâ fehm olunduğu vakitte kâfiye-i beyit fehm oluna; şu şartla ki mukaddem olan lafız cins-i ma'nâ-yı kâfiyeden bir lafız ile ola (15a)

et-Tezyîl': İstîlâh-ı bedî'de tezyîl ona derler ki nâzım yahud nâsir kelâmını temâmdan sonra ve uzun hüsn-i sükûtta sonra bir cümle ile tezyîl ede ki mâ-kablını tehakkuk-ı te'kîd için ziyâde-i tahkîkle mecrâ-yı meselde cârî ola. Ve tezyîl ile *tekmîl* beyninde fark oldur ki *tekmîl* kemâle muhtâc olan ma'nâ üzre vârid olur. Tezyîl ise kelâm-ı evvelin te'kîd ve tahkîkenden gayrı bir şey ifâde etmez. (16a)

el-Ünvân': Fenn-i bedî'de nev'-i ünvân oldur ki mütekellim vasf yahud medh yahud fahr yahud zem yahud itâb yahud sâir agrâzdan bir garaza şürû edip ondan sonra kasd tekmîli için bir elfâz getire ki ahbâr-ı mütekaddime ve kasas-ı sâlifeye ünvân ola. (67a)